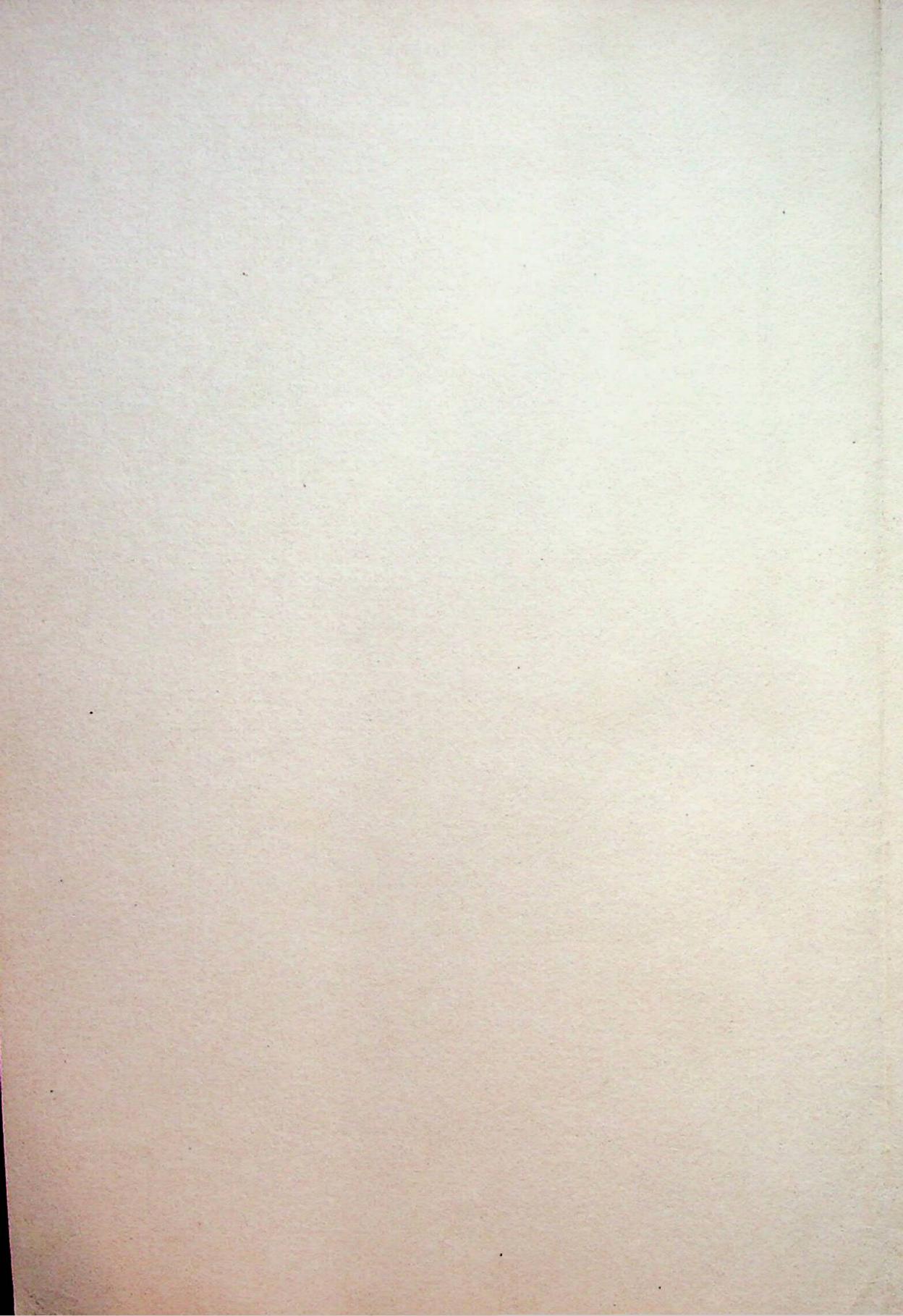

आस्त्राचार्याप्तम्

प्रणेता सम्पादकश्च
आचार्यश्रीगोविन्दचन्द्रपाण्डेयः

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः
वाराणसी

204

LAGHU-GRANTHAMĀLĀ

[Vol. 48]

ASTĀCALĪYAM

By

ĀCĀRYA ŚRĪGOVINDACANDRA PĀNDEYA

Ex-Professor & Head,

Department of Ancient Indian History & Culture,
Gorakhpur, Rajasthan, Allahabad Universities

Ex-Vice-Chancellor

Rajasthan & Allahabad-Universities

VARANASI

1991

**Research Publication Supervisor—
Director, Research Institute,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi.**

**Published by—
Dr. Harish Chandra Mani Tripathi
Publication Officer,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002.**

**Available at—
Sales Department,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002.**

First Edition—500 copies

Price—Rs. 20.00

**Printed at—
Ratna Printing Works
B 21/42 A, Kamachha,
Varanasi-221,010.**

अस्ताचलीयम्

प्रणेता

आचार्यश्रीगोविन्दचन्द्रपाण्डेयः

आचार्यचरः,

प्राचीनभारतीयेतिहास-संस्कृतिविभागस्य
गोरखपुर-राजस्थान-प्रयागविश्वविद्यालयानाम्

कुलपतिचरक्ष,

राजस्थान-प्रयागविश्वविद्यालययोः

वाराणस्याम्

२०४८ तमे बेक्कमान्दे

१९१३ तमे शकान्दे

१९९१ तमे खेस्तान्दे

अनुसन्धानप्रकाशनपर्यवेक्षकः—
निदेशकः, अनुसन्धानसंस्थानस्य
सम्पूर्णनिन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये
वाराणसी ।

प्रकाशकः—
डॉ० हरिश्चन्द्रमणित्रिपाठी
प्रकाशनाधिकारी,
सम्पूर्णनिन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य
वाराणसी—२२१ ००२.

प्रातिस्थानम्—
विक्रय-विभागः,
सम्पूर्णनिन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य
वाराणसी—२२१ ००२.

प्रथम संस्करणम्, ५०० प्रतिरूपाणि
मूल्यम्—२० = ०० रूप्यकाणि

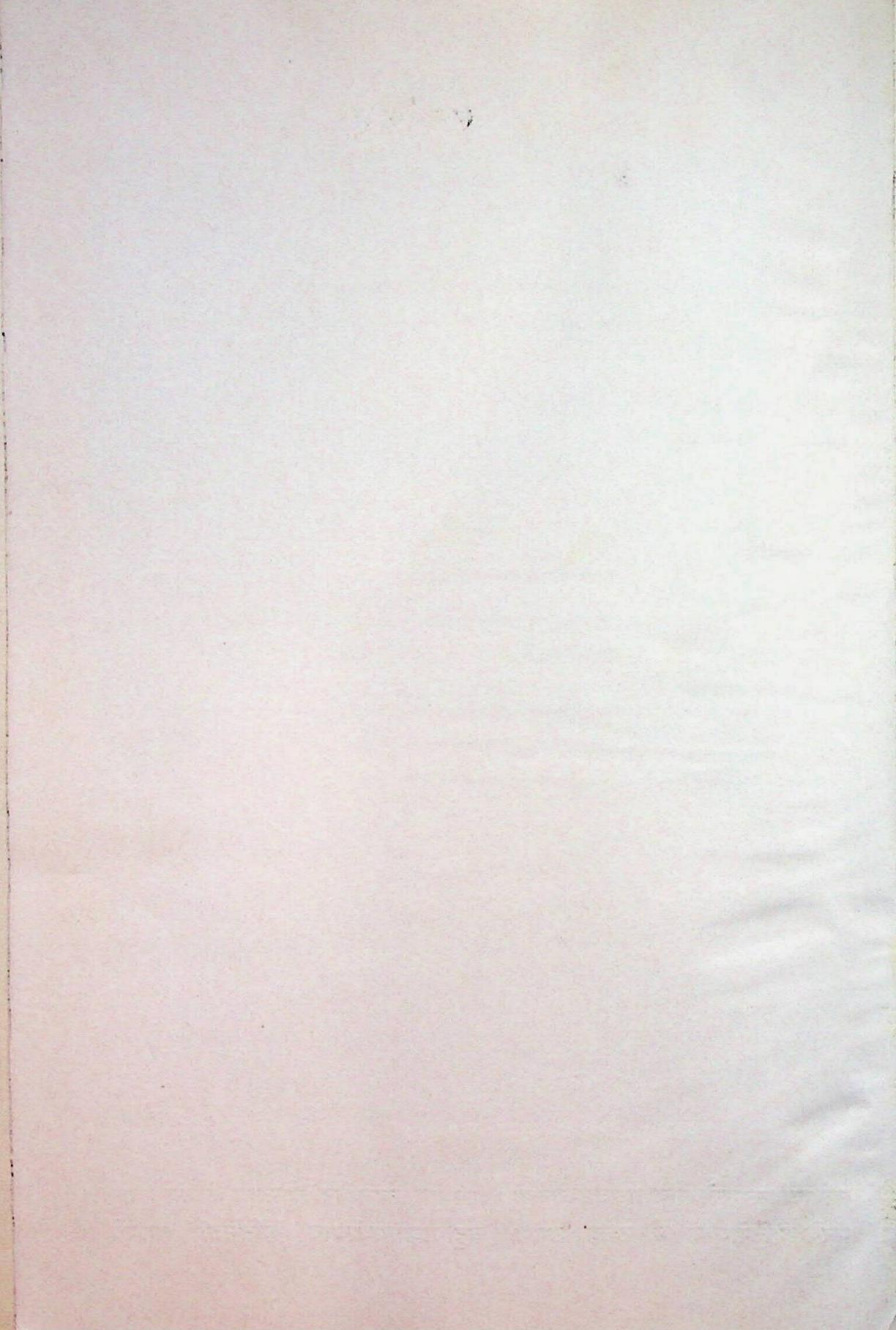

मुद्रकः—
रत्ना प्रिटिंग बब्सं
बी २१/४२ ए, कमच्छा,
वाराणसी—२२१ ०१०.

समर्पणम्

कीर्तिशेषाः क्षेत्रेशचन्द्रचट्टोपाध्यायमहोदयाः
सत्यार्जवस्तपस्तेजोविद्याधवलकान्तये । अभयाय स्वभावेन प्राप्ताय चाभयं पदम् ॥
गुरवे कीर्तिशेषाय श्रीमत्क्षेत्रेशशर्मणे । चट्टोपाध्यायवंशयाय कृतिमेतां समर्पये ॥

प्ररोचना

वेदेषु 'अस्तम्' इति पदं गृहस्य वाचकम् । भगवतः सूर्यस्य 'अस्तम्' गमनं गृहं प्रति प्रत्यावर्तनमेव, स्वरूपे समवस्थितिर्वा । मित्रवर्याणां क्षीमतां गोविन्दचन्द्र-पाण्डेयमहोदयानाम् 'अस्ताचलीयम्' इति मुक्तककलापे नाम्नि स्वविरचितानि पद्यानि पाश्चात्यमहाकवीनां मुक्तककृतीनां काव्यान्तराणि च ग्रथितानि । तानि स्वरूपावस्थाप्रत्यायकान्येव । वन्धुवर्याः पाण्डेयमहोदया बहोःकालात् संस्कृतभाषया छात्रावस्थात् एव कुतूहलवशात् काव्यरचनायां प्रवृत्ताः । क्रमेण कुतूहलमिदं व्यसनायितम् । अत एव तेषां कृतिः सहजा, मनोरमा च दरीदृश्यते । एकतः प्रस्तुतसङ्गहो-पातेषु मुक्तकेषु संस्कृतगिरो लयसम्पन्नता, वन्धसौष्ठवञ्च प्राचां कौशलमनुहरति, अपरतश्च वर्णविषयाणां चयने, विम्बोद्भावने, चित्तदशानां च प्रकाशने नव्यानां सरणिं हेष्यति । एवमयं मुक्तककलापो नवं नवं जायमाना पुराणी पुरन्धरुषेव मन आह्लादयति, चेतो विकचयति, धियं ध्वलयति, आत्मनः प्रसादमधिगमयति च ।

काव्यान्तरेषु मूलरचनाया एव स्वारस्यमनुभूयते । मूलरचनानां परिवेशस्य यथोचितं स्थानान्तरणमपि एवं विरचितं यत् सन्धिरेव दृश्यते, न संहिताः पदार्थाः । पद्येषु छन्दोवैविध्यम्, विच्छित्तिवैविध्यञ्च दृश्यते । कचिदस्य काव्यस्य वैभवः महाकविं भवभूतिं प्रत्यभिज्ञापयति, क्वचिन्माघकवेः पदविन्यासं स्मारयति, क्वचिच्च अमरुकनिबन्धरीतिं परिस्फुरयति ।

मन्ये, एष मुक्तककलापः सहृदयानां मनस आसेचनकं भविष्यतीति शम् ।

वाराणस्याम्
मार्गशीर्षशुक्लैकादश्याम्,
२०४८ वैक्रमाब्दे
(१७ | १२ | १९९१ खेस्ताब्दे)

विद्यानिवासमित्रः
कुलपतिः,
सम्पूर्णनिन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य

1881

प्रास्ताविकम्

आङ्गलकाव्यस्य पाश्चात्यसाहित्ये परमोत्कर्ण इति नास्त्येव विवादविषयः । तत्काव्यपारावारस्य कोऽपि लावण्यावभासो गीर्वाणिगिरा कथमपि व्यञ्जनीय इति स्थितो मे चिरन्तनो मनोऽभिलाषः । दुस्सम्पादत्वं च तस्य न ममाविदितम् । प्रथमतस्तु सुकाव्यं शब्दपरिवृत्तिभेव न सहते । पुनश्च दुरवगाहमन्तरं देशकालप्रकृतीनां संस्कृताङ्गलभाषयोस्तन्निवन्धनं च अन्तरं तदीयवाङ्मये वचोभङ्गीनां चिन्तनभावनादिमार्गाणां सहृदयत्वसंस्काराणां काव्यशास्त्रविचारसरणीनां छन्दोरचनानां च । तथाप्यनेकैराङ्गलदेशीयैर्भारतीयैश्च पण्डितैः संस्कृतवाङ्मयस्य शास्त्रीयग्रन्थानामाङ्गलगिरा अनुवादो व्यधायि काव्यानां च अभिधेयार्थव्याख्यानपरः । कैश्चित् पण्डितैः पाश्चात्यभाषानिवद्वान्यपि कतिपयानि काव्यानि गीर्वाणिगिरानूदितानि । विरल एव त्वेतादृशः प्रयासः । साफल्यमप्यत्र दुरवापम् । यावता काव्यसौष्ठुवं शब्दमात्रनिष्ठं तदनुवादोऽशक्य एव, यावता त्वर्थनिष्ठं तावता तदनुवादसहम् । अर्थोऽपि देशकालनियतलोकप्रसिद्धश्चेद देशकालान्तरे दुर्बोधं एव स्यात् । यस्तु व्यङ्गयो भावार्थस्तस्यैव मानवहृदयनिश्चितं सनातनं सार्वभौमत्वम् । तद्व्यञ्जकत्वेन कल्पिता विभावविभ्वा एव उपमानाद्यलंकृता मुख्यत्वेन अनुवादविषयतां भजन्ति । अनुवादे तादृशविम्बानां भाषान्तरसंस्कारीचित्येन समर्थतया च योजनं मूलभावसाक्षात्कारपुरस्सरं शब्दार्थोपस्थापननिषुणां प्रतिभासपेक्षते । एवं च महाकवीनां देशकालाम्लानयशोमुकुटानां काव्यनिगूढभावानुवादोऽसाध्यप्राय एव मादृशस्यात्पविधियो जनस्य । तथापि तत्काव्यमहिम्ना गीर्वाणिगिरश्च गौरवेण समाकृष्टो वाग्देवतार्चनकुसुमायमानानीमानि पद्यानि रचयितुं प्रवृत्तः स्वाधिकारमनवेक्ष्य किरातमिव विडम्बयन् क्षन्तव्योऽस्मि सद्ग्रीः । अस्ताचलीयाशाभवानां बहूनां कवीनामत्रच्छाया इत्यस्ताचलीयकविच्छायमिति संज्ञितोऽयं संग्रहः ।

सुहृदवर्याः श्रीमद्विद्यानिवासमिक्षमहाभागाः स्वविद्यया स्वप्रतिभया कृतिभिश्च विश्वविश्रुताः । एतदग्रन्थ-प्रकाशने तेषामेवोपकारो मुख्य इति भृशमनुगृहीतोऽस्मि । कृतज्ञताज्ञापनं च तदर्थं न कदापि पर्याप्तिमुपेयादिति विशेषमनुकृत्वेव विरमामि । श्रीमुरेशचन्द्रपाण्डेयमहाभागाः, सुहृदवर्याः आचार्यप्रवराः श्रीदद्याकृष्णमहाभागाः, आचार्यंक्षेमुकुन्दलाटमहोदयाश्च सन्नेहं सबहुमानं चात्र स्मर्तव्या ममोत्साहवर्धकाः । अस्ताचलीयेऽस्मिन् मन्दायमानास्त्वपि मूलकाव्यरश्मिषु कदाचिदुदियादेव कश्चित्परितोषश्छायाभिः सुधियामित्याशासे ।

स्व-मूल-वृन्त-च्युत-पुष्प-विक्रिया
दुनोति नो रूप-विलोप-दर्शनात् ।
तथापि सौरस्यलवस्य वासना
प्रसादयत्येव न किं सचेतसः ॥

इति विचिन्तयन् निवेदयति विदुषां वशंवदः—

गोविन्दचन्द्रपाण्डेयः

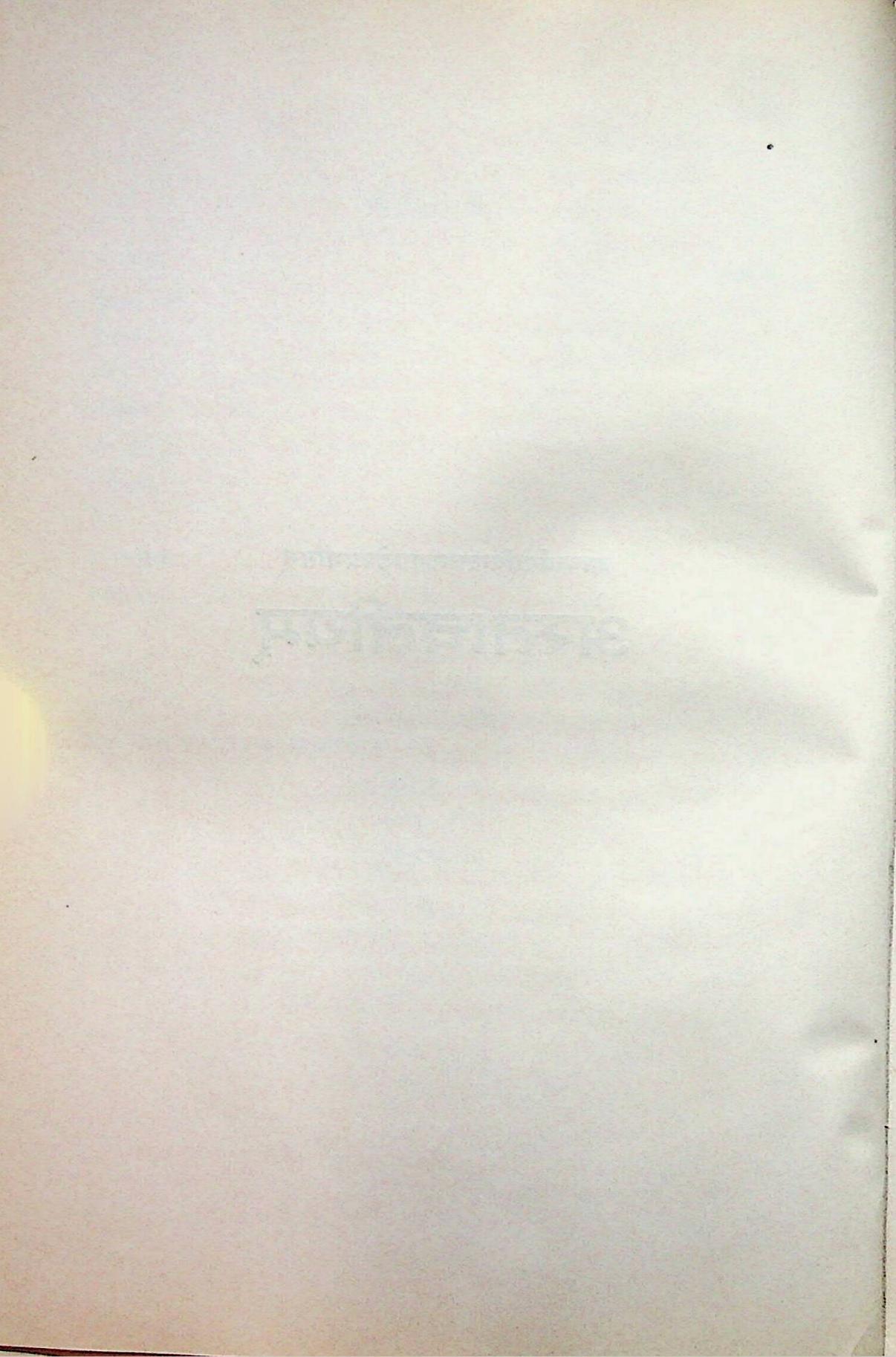
विषयसूची

काव्यानि	पृष्ठानि
शोकसपीयरस्य	३-१६
मिल्टनस्य	१६-२०
डनः	२१
ब्लैकस्य	२२
वर्डसवर्थस्य	२३-२९
कीटसस्य	२९-३३
शैल्यः	३४-४०
टैनिसनस्य	४०-४१
आर्नल्डस्य	४२-४९
पाः	५०-५५
येट्सस्य	५५-५६
ब्रुकस्य	५७-५९
मूलकवीनां काव्यनामानां चानुक्रमणी	
	पृष्ठानि ५९
	कवयः १२
	काव्यानि ५७

आचार्यगोविन्दचन्द्रपाण्डेयप्रणोत्तम्

अस्ताचलीयम्

अस्ताचलीयम्

रूपोद्यानम्^१

(सौ० १)

रूपोत्कर्षवतः समान्वयमयी वृद्धिर्निसर्गप्रिया
कालेनास्तमयन्हि मूलमहिमा विम्बान्तरं पुष्यतु ।
कान्तिश्चेन्निजदर्शनेन सुखिता म्लायेदनन्यैव ते
रूपोद्यानमिदं विकस्वरमहो शीर्येत बोजं विनाः ॥

×   ×   ×

रूपोद्यानम्^२

(सौ० १)

रूपोज्जवलश्चियां नित्या सन्ततिः कस्य न प्रिया ।
सौन्दर्य-पाटलोद्यानं सावसानं क इच्छति ॥ १ ॥
यावत्परिणतावस्थो जीर्णः कालेन शीर्यते ।
तावदंशहरस्तस्य स्मृतिं रक्षेन्नवाङ्कुरः ॥ २ ॥
ध्यानं संकुचितं यत् ते स्वस्यैवोज्जवलयोर्दृशोः ।
रूप-दोप्ति-शिखां नूनं पुष्यसि स्वयमिन्धनाम् ॥ ३ ॥
एवं स्फोतेऽपि दुर्भिक्षं किमापादयसे स्फुटम् ।
आत्मनैवात्मनः शत्रुः सौम्ये क्रुरस्तथात्मनि ॥ ४ ॥
लोकालङ्घारभूतस्त्वमिदानीं नूतनोज्जवलः ।
वण्ठद्यस्य वसन्तस्य दूतो नु प्रथमागतः ॥ ५ ॥

- प्रसिद्धतमस्य आङ्गलमहाकवेः शेषपीयरस्य । एजिलावेयोयनवजाग रणकाले जातस्यास्य स्वाभाविकी रीतिः सर्वंरससिद्धा । तस्य सौनेटाख्य-काव्यमालातः प्रस्तुता अनुवादाः ।
- अनुरूपापत्येन स्ववंशवर्धनार्थं करिष्यत् प्राध्यन्ते ।
- तदेव काव्यं पद्मिक्तशोऽनूदितम् ।

तथापि सम्पदं स्वीयां मुकुलोकुरुपे स्फुटाम् ।
 कृपणोऽत्र स्वभावस्ते विपरीतफलप्रदः ॥ ६ ॥
 रूपव्ययेऽनिवार्येऽपि सन्ततिः प्रिय रक्ष्यताम् ।
 ऋणान्यशोधयित्वा हि भोगो घस्मरता ध्रुवम् ॥ ७ ॥

×   ×   ×

अवस्थान्तरम्

(शो० सौ० ६)

प्राच्यां भानुरुदेति रम्य-सुभगो ज्योतिःकिरीटो यदा
 सम्राडेव यथा नवः शुचि-रुचिलोकाभिवन्द्योऽञ्जसा ।
 तारुण्योपगतं प्रताप-शिखरारूढं सुवर्ण-प्रभं
 लोको नन्दति, हन्त पश्चिम-तटे मन्दे तु मन्दादरः ॥ १ ॥
 एवं प्रिय निजावस्थां विकार्यां पश्य कालतः ।
 सन्तत्या स्वीयया तावद् रूप-राज्यं स्थिरीकुरु ॥ २ ॥

×   ×   ×

प्रियं प्रति

(सौ० १८)

औपम्यमावहतु कि मधु-वासर-श्रीः
 रूपं ततोऽधिकतरं तव चारु शान्तम् ।
 वैशाखमासि मुकुलानि धुनोति झञ्जा
 स्वल्पावधिश्च मधुरप्यपयाति तूर्णम् ॥ १ ॥
 चक्षुदिवस्तपति चण्डमदः कदाचिद्
 आच्छाद्यतेऽपि बहुधा कनक-प्रभासः ।
 रम्यं व्यपैति निखिलं रमणीय-भावाद्
 आपद्यते च विकृतिं नियत-स्वभावात् ॥ २ ॥
 वासन्तिको तु तव भास्यति नित्यदा श्रीः
 रूपं न काल-कवलो भविता कदापि ।
 काव्ये निबद्धममृते प्रसरेद् यशस्ते
 यावत्पठन्ति मनुजा इह जीव-लोके ॥ ३ ॥

×   ×   ×

उपसान्त्वनम्

(सौ० २९)

यदा देवपराभूतो लोकेनाप्यवधीरितः ।
 परित्यागं स्वमालोच्य दूये चैकाकिनात्मना ॥ १ ॥
 आक्रोशामि दिवं व्यर्थेविलापैर्वधिरोपमम् ।
 स्ववृत्तमनुपश्यंश्च शोचे दुर्भाग्यमात्मनः ॥ २ ॥
 भाग्याधिकेन चात्मानं मनसा तुलयामि यत् ।
 मित्रसम्पत्तये तस्य तथैव स्पृहयामि च ॥ ३ ॥
 शिल्पं कस्यचिदिच्छामि प्राशस्त्यमपरस्य च ।
 स्वात्मभोगेन नितरामसन्तोषमुपैमि च ॥ ४ ॥
 न्यक्करोमि यदात्मानमेवं चिन्तापरायणः ।
 स्मृत्या ते सहसा यामि निर्वृतिं प्रियं तत्क्षणात् ॥ ५ ॥
 निद्राजडभुवो यद्वद् उत्पत्तन् खग औषसः ।
 दिवो द्वारे स्तुतिं गायेतथावस्थो भवाम्यहम् ॥ ६ ॥
 स्मृतिस्ते मधुरा प्रीत्या व्याप्नोति हृदयं यदा ।
 अविनिमेयमात्मीयं पदं मन्ये नृपादपि ॥ ७ ॥

×   ×   ×

स्मरणम्

(सौ० ३०)

यदा स्निरध-निशब्द-धी-सम्प्रचारे
 व्यतीतार्थ-साक्षे स्मृतीराह्वयामि ।
 तदा तत्तदिष्टानवासेरभावान्
 विचिन्त्याथ दूये वृथा नष्टकालम् ॥ १ ॥
 अनभ्यस्तनेत्रे तदास्त्रीघमग्ने
 विलोक्य प्रियान्मृत्युलुमाननर्ध्यात् ।
 चिरं विस्मृतोज्जीवितो विप्रयोगो
 विलुप्तानि रूपाणि चेतस्तुदन्ति ॥ २ ॥

उपालव्ध-पूर्वाणि दुःखानि यानि
 विषणेन चित्तेन तेषां क्रमेण ।
 मयालोच्यते शोध्यते लेखपत्रं
 यथा दीयते पूर्वदत्तं पुनश्च ॥ ३ ॥
 तथापि स्मृतिस्ते यदा मासुपैति
 सखे प्रेष्ठ ते चिन्तनात्खेदमुक्तः ।
 अभूतोपमान्येव मन्येऽखिलानि
 पुरावेद्य-दुःखानि सन्तापकानि ॥ ४ ॥

×   ×   ×

मृत्योरनन्तरम्

(सौ० ३२)

नीत्वाहानि निजानि यामि निधनं सन्तोषपूर्वं यदा
 धत्ते धातुषु धूलि-धूसरगतिं जाल्मः कृतान्तश्च मे ।
 संयोगेन यदि क्वचिद् विषयतां याता इमाः पञ्चक्यां
 भूयो हीनगुणा अपि प्रियकृता आलोचनीयास्त्वया ॥ १ ॥
 उत्कर्षेण युगस्य भाविततया श्रेष्ठास्तदानीन्तनाः
 जायेरन् कवयो नवास्तुलनया दूरापकृष्टं ननु ।
 काव्यं मेऽस्तु तथापि मामक इति स्नेहात् प्रणेतुस्त्वया
 सम्मान्यं, न तु चास्ताजनितया प्रीत्या तवाभीप्सितम् ॥ २ ॥
 वर्धेत प्रतिभा क्रमेण युगतो जीवेत्कविश्चेदसा-
 वित्येषैव मतिर्मदीय-विषये ते चेत्तदा पुष्कलम् ।
 काव्यान्यन्यकृतानि तदगतगुणैराकृष्टधीः सेवतां
 मल्काव्यं तु निषेवतां प्रियजने रत्या भवान्नादरात् ॥ ३ ॥

×   ×   ×

वियोगः

(सौ० ५७)

करोमि कि किञ्चरतामुपेत-
 स्तवैव वेलामनुपालयामि ।
 न मेऽवकाशः स्ववशेन नेयो
 न चापि कायं यदनोप्सितं ते ॥ १ ॥

प्रभो न विश्वावधिशून्यकाल-
मुपालभे ते प्रहराभिरक्षी ।
वियोगदुःखे न च तिक्तता मे
स्वदासमापृच्छय यतो गतोऽसि ॥ २ ॥

न चेत्सेष्यमिलिनेन शङ्के
गतः क्व वाऽसक्तमना न्यवात्सीः ।
मन्ये विषादानुगतो हि दासः
प्रियान् निजांस्तु प्रतिहर्षयेथाः ॥ ३ ॥

वशेन भावस्य जनो विमोहं
तथाधिरूढो यदनेन नूनम् ।
प्रियस्य यद् यच्चरितं यथापि
विभाव्यते तत्तददोषमेव ॥ ४ ॥

×   ×   ×

परिवर्तनानि

(सौ० ६०)

तरङ्गा यथा सोपलं यान्ति तोरं
त्वरन्ते तथा नः क्षणाः स्वावसानम् ।
स्वपूर्वङ्गमानां भजन्ते पदानि
प्रवृत्ताः पुरः श्रेणिबद्धा यतन्ते ॥ १ ॥

यदा जायते कीर्त्यतेऽथोत्सवेन
विवृद्धः शनैर्यैवने चाभिषिक्तः ।
ग्रहैर्वर्च्यते वार्धके क्षीयते च
ददौ जीवितं यः स कालो विरुद्धः ॥ २ ॥

स रूपं विविध्यन् नवं योवनस्य
श्रियो मस्तके लाङ्घनानि प्रयुञ्जन् ।
निगृह्णति कालोऽद्वितीयान् विशेषान्
न तस्यास्ति बाह्यः सृणः प्राणभूतः ॥ ३ ॥

अनागते युगे मन्ये काले वहति दारुणे ।
काव्यं स्थास्यति मे नित्यं तव कीर्तिविभूषितम् ॥ ४ ॥

×   ×   ×

कामः कालश्च

(सौ० ६४)

विकारितान् कालकरेण याव-
ज्जराविशीणनि महतोऽवशेषान् ।
अद्वालकांश्चापि निपात्यमानान्
पदानि मृत्योरधरीकृतानि ॥ १ ॥
बुभुक्षितं चापि जलप्रहारै-
स्तटाधिराज्यं ग्रसमानमव्यधम् ।
तटं समुद्रात्पुनराददानं
जितं प्रदेशं च निजं क्रमेण ॥ २ ॥
पश्याम्यवस्था-व्यतिहारमेवं
तथा व्यवस्थां व्यसनाभिनिम्नाम् ।
विपर्यं स्वात्मनि चिन्तयामि
प्रियोऽपि कालेन हरिष्यते मे ॥ ३ ॥
इदं भयं मृत्युसमं समेति
प्रियाद वियोगो भविता ममेति ।
प्रीतिं दृढं धारयते मनस्तद्
विभेति कालादनिवार्यभावात् ॥ ४ ॥

x x x

कालः कामश्च

(सौन्नेट, ६५)

न धातुर्व पाषाणो न पृथ्वी न च सागरः ।
विषादो मत्यंभावस्य न व्यासो यत्र सासहिः ॥ १ ॥
कथमस्मिन् प्रतिष्ठेत सौन्दर्यं प्रोति-संश्रयम् ।
सुकुमारोऽवलो यस्य व्यापारः कुसुमोपमः ॥ २ ॥
कियद वा मधु-निश्चासा मधोः स्थास्यन्ति वासराः ।
कालेनाक्रममाणेन रुद्धाः संहारकारिणा ॥ ३ ॥
दुर्भेदाश्च यिलाः कालं प्रत्यवस्थात्पुमक्षमाः ।
अरक्षितानि द्वाराणि कालायसमयान्यपि ॥ ४ ॥

वेष्टे हृदयं ध्यात्वा कालमेवं भयावहम् ।
कालकोशोत्तमं रत्नं निगुह्येत वव मे वद ॥ ५ ॥

कस्य वल्वतः पाणिस्तत्पादस्तम्भने धमः ।
कालं कः प्रतिषेधेत रमणीयापहरिणम् ॥ ६ ॥

न कोऽपि प्रभवेदस्मिन् तूनं कर्मणि दुष्करे ।
कृष्णाक्षरैस्तु मे नित्यं प्रोतिस्तिष्ठेत्समुज्ज्वला ॥ ७ ॥

×   ×   ×

मृत्युर्विजयते

(सौ० ७१)

विलध्यतां नैव मृतो यदाहं
श्रुता च घटा रूपतो सखेदा ।
निवेदयन्ती मलिनात्प्रयातं
लोकात् क्वचिन्मां क्रिमिसार्थवासम् ॥ १ ॥

इमाश्च पड़त्तीर्यदि वीक्षसे तत्-
निबन्धको विस्मरणीय एष ।
चित्तेऽन्यथा दुःखजनेस्त्वदीये
हेतुभवेयं प्रियतापरोऽपि ॥ २ ॥

भूतेषु लीने मयि पद्यमेतत्
पश्यस्तु नामापि न मे निदध्याः ।
क्वचिद्वराकस्य हृदि व्यपैतु
साधं मया प्रेम ततस्त्वदीयम् ॥ ३ ॥

जनेऽन्यथा मादृशि बद्धकामं
विलोकयन् भाविषु वासरेषु ।
लोको भवन्तं विहसेत्कदाचित्
सोल्लुण्ठनं मे हृविषहृमेतत् ॥ ४ ॥

×   ×   ×

अगत्वरो भावः

(सौ० ७३)

ऋतुः स एवात्र विलोक्यतां मयि
 यदानिलः शीत-शितः प्रधावति ।
 प्रकम्पिता येन भजन्ति शाखिनो
 विपाण्डुराशीर्णदलाः प्रपर्णताम् ॥ १ ॥

निरुत्सवत्वं च खण्डः समुज्ज्ञता
 व्रजन्ति निर्गीत-सुरालया^१ इव ।
 दिनान्त-सन्ध्या मयि वा विलोक्यतां
 यथापरान्तेऽस्तमये रवेः शनैः ॥ २ ॥

विवर्णतां याति विलोप्यते तथा
 तमिस्त्रया मुद्रित-लोक-नेत्रया ।
 यथेन्धनं भस्म-चयावशेषितं
 घृणोति^२ किञ्चिच्तप्रभया समन्वितम् ॥ ३ ॥

तथा च यास्यत्यपि यौवने तव
 दृढाङ्कुतश्चेतसि मे विलोक्यताम् ।
 प्रगाढ-भावस्त्वयि दीप्यमानतां
 जहाति यो नैव पदेऽपि गत्वरे ॥ ४ ॥

X X X

विरक्तिः

(सौ० ९४)

बलवतापि न येन विर्हिसितं
 कृतवतापि सुकर्म निगूहितम् ।
 नयति लोकमथाप्यचलः स्वयं
 मलिन-राग-पदैर्न विलोभितः ॥ १ ॥

१. सुरालयः = देवालयः ।

२. घृण दोसौ ।

स पुरुषो लभते दिव आशिषः
स खलु पुष्यति सम्पदमात्मनः ।
अधिपतिः प्रकृतेः स्वयमेव यत्
परिचरन्ति पदेऽवितरे जनाः ॥ २ ॥

उदय-भंग-समापित-जीविते
मधुरिमा कुसुमे न तु तत्कृते ।
मधुकृते स हि विक्रियते क्वचिद्
यदि रुजा क्रिमिहेतुक्या क्षतः ॥ ३ ॥

असुभगाः कृतिनोऽपि भवन्ति ते
यदि विकारमवाप्नुवते क्वचित् ।
कमलिनी सरसी खलु पूयते
जल-दलादि-मलैर्यदि सञ्ज्ञता ॥ ४ ॥

×   ×   ×

वियोगः

(सौ० ९७)

वियोगतस्ते शिशिरायमाणा
मन्दप्रभा मे दिवसा अभूवन् ।
जडा यथा पौष-तुषार-वर्षः
शून्या जरद्वत्सर-वश्य-भावाः ॥ १ ॥

चिराद् वसन्तो विगतो ममेत्यं
शरच्च भूरि-प्रसवा तथापि ।
पञ्चत्वयाते विघ्वेव पत्यौ
भारं तु गर्भस्य वृथा हरन्ती ॥ २ ॥

इयं प्रभूतोदगमशालिता मे
मनोरथोऽनाथजनस्य भाति ।
मधुःससौख्यस्तव सव्यपेक्ष-
स्त्वयि प्रयाते विरुद्धा वयोऽपि ॥ ३ ॥

गायन्ति वा मन्द-विरक्त-कण्ठा
 यतश्च पत्राणि लता-द्रुमाणाम् ।
 विच्छायतां यान्ति विपाण्डुराणि
 हिमागमाशङ्कुतमानसानि ॥ ४ ॥

×   ×   ×

शङ्कुच्छाया

(सौ० १०४)

न ते रूपं स्पृष्टं दयित जरयाद्यापि तरुणं
 तथैवास्ते यादृक् प्रथममपि दृष्टया समगमि ।
 ततो यातायातः सुरभि-वनवातः शुचिरपि
 मधु-श्री-हासस्त्रिरपि हिमपातैर्विगमितः ॥ १ ॥
 यथा शङ्कुच्छाया सरति न च दृश्यो गति-लव-
 स्तथा रूपं नूनं तव हरति कालोऽप्यनिमिषम् ।
 त्वदीयं सौन्दर्यं भ्रमित इव पश्याम्यविचलं
 युगाद भव्यात्पूर्वं व्रजति सुषमा हन्त निधनम् ॥ २ ॥

×   ×   ×

बिम्बोपासना

(सौ० १०५)

प्रीतिनं वाच्या मम विम्बरस्ति-
 यथार्चकानां जगति प्रसिद्धा ।
 न वा प्रियो मूर्त्युपदर्शनं मे
 सदा गुणेरेव मया स्तुतः सः ॥ १ ॥
 न्यायो दया सत्यमथापि भास्वद्-
 गुणास्त्रयस्तत्र भजन्त्यभेदम् ।
 सदाऽविकार्यी प्रतिमाममर्त्या
 कुर्वन्त्यवैषम्यगतास्त्रिमूर्तिम् ॥ २ ॥

×   ×   ×

भाव्यादेशः

(सौ० १०६)

अतीत-वृत्तान्त-निरूपणेषु यद्
विलोकये शूर-कथा यशस्विनीः ।
श्रृणोमि काव्येष्वथवा प्रशंसिता:
विलोल-लीलाः प्रमदा-जनस्य च ॥ १ ॥

यदोपमानोत्तर-रामणीयकं
भ्रुवोदृशोरोष्टयुगस्य पादयोः ।
कराङ्गुलीनां च निभालयेऽभुतं
निरूपितं श्रेष्ठतया पुरातनैः ॥ २ ॥

तवैव तूनं श्रियमामनन्ति ते
विभिन्न-रूपेष्विति मे स्फुटं तदा ।
अदृष्टवन्तोऽपि च रूप-सम्पदं
दिशन्ति भव्यार्थ-गिरा पुरा द्रुवम् ॥ ३ ॥

विभावयन्तोऽर्थमनागतं हृदा
निरूपणे त्वस्य बभूरक्षमाः ।
निरीक्षमाणास्तव वार्तमानिकौं
श्रियं स्थिता मूकतयाऽधुनातनाः ॥ ४ ॥

×   ×   ×

अपरिवर्त्यः

(सौ० १०७)

मा मंस्था मामसत्यं यदि मम हृदयं म्लायते त्वद् वियोगाद्
देहत्यागो भवेन्मे बहुतर-सुकरो नात्मना विप्रयोगः ।
नित्यं भावो मदीयस्तव हृदि निलयं मन्यमानः स्वकोयं
यात्रीवावर्ततेऽयं पुनरपि विषयं दूर-देशानित्वा ॥ १ ॥
काले काले निवृत्तः समय-विनिमयं यज्ञ कर्तुं क्षमोऽस्मि
तन्नूनं लाङ्घनस्य स्वयमिव सलिलं क्षालनायाहरामि ।

दोषेर्यद्यप्यनेकैः प्रकृति-सहगतैः पीड्यमानो भवेयं
 तत्राप्यप्रत्ययस्ते न मयि समुचितस्त्वद् गुणासक्त-चित्ते ॥ २ ॥
 नास्मिस्त्रिभुवने किञ्चित् त्वां विहायाभिमन्यते ।
 मया जीवितसर्वस्वमनर्थो निधिरित्यपि ॥ ३ ॥

×   ×   ×

सत्या प्रीतिः

(सौ० ११६)

सम्बन्धं सत्यसन्ध-प्रणयि-जन-गतं विघ्न-वाध्यं न शङ्के
 स प्रेमा नास्ति यः स्थात्प्रिय-विहितमहो विप्रियं प्राप्य लोलः ।
 वातैर्धूते समुद्रे गिरिरिव सततं ध्रीव्य-सारं हि हादं
 शुश्रं नक्षत्रमेतदगगन-तल-गतो नाविकाशा-प्रदीपः ॥ १ ॥
 दात्रेणोददाम-शोभां तरुण-सुतनुगां हन्ति कालः करालः
 सौहादं यावदायुः प्रतिपलमचलं वञ्चयते नैव तेन ।
 सर्वं चेदभ्रान्तिपूर्णं मम लपितमिदं स्वानुभूत्या मया वा
 मिथ्या चेद दर्शितं तत् कवचिदपि न तदा प्रेम-वस्तु-प्रसिद्धिः ॥ २ ॥

×   ×   ×

मनोजन्मान्धता

(सौ० १४८)

किमिव नयम-रश्म दत्तवान्मे मनोभूः
 प्रतिगत-विषयाणां यो विसंवादशीलः ।
 अथ विघृत-विकारा वुद्धिरेवास्तु या मे
 स्फुटतरमपि भासं नाक्षजं स्वीकरोति ॥ १ ॥
 यदि भवति मनोज्ञो यत्र रक्ते दृशी मे
 कथमिव न विधत्ते प्रत्ययं तत्र लोकः ।
 अवितथमथ नैवं स्पष्टमावेद्यते तन्
 मनसिजकृतदृष्टिर्नाविसंवादपूर्वा ॥ २ ॥

नयन-सलिल-रुद्धा सन्ततं जाग्रती च
कथमिव निज-कार्ये दर्शने सा पद्मः स्यात् ।
रविरपि भुवनानामेक-चक्षुर्न भाति
सजल-जलद-मालानाविलो नैव यावत् ॥ ३ ॥

×   ×   ×

मदनः

(सौ० १५४)

सुसोऽभून्मदनः कदाच्चिदिषवः
पाश्वें तदीयाः स्थिताः ।
तत्रायाद् विवुधाङ्गना करतले
बाणान् गृहीत्वाऽक्षिपत् ॥ १ ॥
कूपे कुत्रचिदस्य नीरमधुना-
प्यातप्यते कामतः ।
तूनं शास्यति नैव मन्मथ-रुजा
शैत्येन वारां क्वचित् ॥ २ ॥

×   ×   ×

मनोजन्मा (टैलमो ब्हेयर इज़ फैन्सी ब्रेड)

प्रभवति ननु कस्माद् ब्रूहि कामः किमेष
हृदय-समुदितो वा चेतसो वा प्रजातः ।
कथमयमभिलाषो जायते वर्धते वा
त्रिभुवन-विजयो वा विश्रुतो ब्रूहि मे त्वम् ॥ १ ॥
स्व-विषयमभिचिन्वत् जायते लोचनाभ्याम्
अविचलित-दृशा तदवीक्षणाद् वर्धते च ।
निधनमपि च याति स्वात्मनो दौलयैव
डिमडिम-निनदोऽसौ कायंतां डिण्डमस्य ॥ २ ॥

×   ×   ×

मृतं प्रति (फीयर नो मोर . .)

जहिहि भयमिदानीं रौद्र-सूर्यातपाद् यत्
 प्रखरतर-तुषारोच्चण्डशीतादथापि ।
 कृतमिह निज-कृत्यं संसूतौ यत्तवासीत्
 स्वगृहमुपगतस्त्वं वेतनं चापि लब्धवा ॥ १ ॥
 कनक-रुचिर-भासा कान्त-तारुण्यशाली
 भवतु यदि युवासी सुन्दरी वाथ बाला ।
 भवतु मलिन-चुल्ली-मार्जको वा समं ते
 भुवि लुठित-शरीरा यान्ति पञ्चत्वमेव ॥ २ ॥
 न खलु विषहनीया भ्रू-विकाराः प्रभूणां
 कुचरित-नृपतीनां दण्डपातास्तथैव ।
 अशन-वसन-चिन्ता नैव कार्याधुना ते
 सममिह तव लोष्टं काञ्चनं वापि रम्यम् ॥ ३ ॥
 नरपति-धृत-दण्डो वैदुषीं वाथ शिल्पं
 निखिलमपि रजस्साद् भावि नात्रापवादः ।
 न खलु भयमिदानीं विद्युतो युज्यते ते
 न च सकल-जनानां दारुणाद् वज्रपातात् ॥ ४ ॥
 अपवदति जने वा निन्दके वाऽविचारे
 न भवतु तव रोषो हर्षशोकौ न ते स्तः ।
 रति-मद-ललनास्ताः कामिनस्ते युवानो
 ध्रुवमिह मरणान्तं प्राणिनो यान्ति सर्वे ॥ ५ ॥

×   ×   ×

स्वान्धत्वं प्रति*

(मिल्टनमहाकवे:)

आयुर्नार्धमितं तथापि नयनज्योतिर्मया हारितं
 लोको दीर्घतमी, प्रयोगमगता शक्तिः सुवर्णोपमा ।
 लाभो नार्जित एव मूलधनतो यत्स्वामिनादायि मे
 लेख्यं तस्य समर्पये कथमिति व्यग्रं मनश्चिन्तया ॥ १ ॥

* मिल्टनमहाकवे: । सप्तदशे क्रिस्ताब्दशतकेऽसी बभूव, तस्य काव्ये पाण्डित्यम्,
 आस्तिक्यम्, उदात्तत्वम्, सङ्गीतमयत्वं च विशेषेण लक्ष्यन्ते ।

ज्योतिर्हीनितया सिखेविषुरपि व्यर्थो विना साधनै-
रेवं खेद-परीत-चेतसि वहूपालम्भ-तिक्ते मयि ।
वीर्यं तावदुपेत्य वक्ति निभृतं भाग्येन सन्तुष्यतां
तद्वत्ता तव कर्म-शक्तिरखिला नेशेन सापेक्ष्यते ॥ २ ॥
सग्राजेव नियोजितैर्भुवि जले सर्वत्र संसाधके-
राजा यस्य शिरोधृतामरगणैविश्वस्य सञ्चालिका ।
सेवन्ते न त एव तीक्ष्णकरणाः कार्यरनेकरमुं
तेऽन्येऽपि प्रतिपालनेन कृतिनः किञ्चिच्चन्न ये कुर्वते ॥ ३ ॥

×   ×   ×

प्रहर्ष-देवताह्वानम्

(मूल-काव्य-गता यवन-देव-कथा-प्रचुरोल्लेखा अनुवादे त्यक्ताः । अतो मूल-
काव्य-च्छायामात्रानुसारी अयमनुवादः ।)

अपेतु दुःखित्वमितो जुगुप्सितं
रसातलेऽसूत गुहासु यत्तमी ।
त्रिशीर्ष-बीभत्स-शुना समागता
विराव-चोत्कार-भयानकाकृतिः ॥ १ ॥

कुरुपमावासयतां निजाश्रयं
स्थितंतमो यत्र वितत्य पक्षतो ।
विहङ्गमो रात्रिचरो विगायति
नता धनच्छाय-शिलाश्च दन्तुराः ॥ २ ॥

उपेहि हास्यैक-परायणे दिवः
श्रियः प्रसादात्कुमुमैर्मधौ नवे ।
विभूषिते जन्मनि ते प्रसादिताः
दिशश्च सर्वा उषसा नु भासिताः ॥ ३ ॥

ववी सुदूरान्मलयात्प्रवासितः
समीरणो नोल-सरोज-वासितः ।
तुषार-धौतैर्विधुतैश्च पाटले-
रपूर्वशोभा व्यधितानलामलेः ॥ ४ ॥

सुराङ्गने हास्य-विनोद-मुद्रया
 मुदा समायाहि गिरा विनिद्रया ।
 सनर्म-वैदरध्य-विलास-विक्रिया-
 विर्निति-भ्रूलतयोदृशोः श्रिया ॥ ५ ॥

विधारयन्ती स्मित-पुष्प-मालिकां
 विधूनयन्ती परिहासतः शिरः ।
 कृतादृहासा परिगृह्य पक्षयो-
 रशेष-चिन्ता-जरती-विदूषिका ॥ ६ ॥

अभूत-पाद-भ्रमणेन नृत्यतु
 निरूपयन्ती नभसीव चारिकाम् ।
 लघु व्रजन्ती गिरिपक्ष-कन्यकां
 स्वतन्त्रतामानयतु स्व-पाणिना ॥ ७ ॥

यथोचितं ते यदि मानमर्पये
 प्रवेशनीयोऽस्म्यनुवर्तिषु त्वया ।
 सदैव भुञ्जीमहि सौख्यसन्तती-
 रनाविला या अविनिद्रिता अपि ॥ ८ ॥

अद्वालकात्स्वादुदयाचलस्थितात्
 समुत्पतन्तं गगने विहङ्गमम् ।
 गायन्तमालोकय भा-समुज्जवले
 समेजयन्तं रजनिं तमोजडाम् ॥ ९ ॥

उषा यदा सा पृष्ठती विभासते
 वातायने दर्शय ते मुखश्चियम् ।
 लतान्तरात्पृच्छ च सौखरात्रिका
 कृतार्थयाऽस्मात् प्रियदर्शने शुभे ॥ १० ॥

विरौति यावत्पटु कुकुटश्चरन्
 सगर्वंभग्ने स्ववधूजनस्य सः ।
 पराक्रमेणास्य पलायते ननु
 तनूभवन्ती रजनी वरुथिनी ॥ ११ ॥

कौलेयकानामथ शृङ्गिणां ध्वनिः
प्रभातवेलामिव तन्द्रितां पटुः ।
विबोधयन्नद्वितात्पर्वतिः
वनान्तराणि प्रतिनादयन् स्फुटम् ॥ १२ ॥

गिरी व्रजन्ती हरितैर्वनद्रुमैः
विलोक्यसे पूर्वदिग्नन्त-सन्निधौ ।
यतो विनिष्क्रामति मण्डलाधिपो
ज्वलन् रविश्चित्रघनैरनुद्रुतः ॥ १३ ॥

विलोक्य सीतां मुदितः स हालिको
लथद्रुतं गायति गोप-बालिका ।
कथानुरक्ता अविपालकाः कवचित्
सृष्टि समुत्तेजयते च लावकः ॥ १४ ॥

पिशङ्गितच्छायतृणासु भूमिषु
कपोतवण्णसु खिलीकृतासु च ।
पयोधरेष्वद्विगतेषु लीलया
समन्ततो रूपवितान ईश्यते ॥ १५ ॥

उपत्यकाः कर्वूर-पाण्डु-पुष्पिताः
प्रसन्नपम्भः सरितश्च विस्तृताः ।
समुच्छ्रिताः पादप-राजयोऽभुताः
विडम्बयन्तीव च दुर्गमण्डलम् ॥ १६ ॥

विनिश्चरदधूम-पताकया कुटी
समाह्रयन्तीव मनांसि दूरतः ।
निवेदयत्युज्ज्वलदीधिर्ति पर्ति
गृहस्य मोदावहमाशुक्षणिम् ॥ १७ ॥

करोति पल्लीजनता स्वनेरिता
समिद्ध-रासोत्सव-सञ्ज्ञतोद्धुरा ।
सपान-मृष्टान्न-सुगन्धितानिलाः
दिशो विपञ्ची-प्रतिनाद-बन्धुराः ॥ १८ ॥

विभाति यावत्सुदिनं बहिः स्थिताः
 दिनात्यये खेद-विनोदनालयम् ।
 सुरोज्ज्वलं यान्ति कथास्तथाद्ग्रताः
 स्व-वृत्तरूपाः कथयन्ति कत्पिताः ॥ १९ ॥
 गताः स्वशाय्याश्च निशीथचारिणा
 शनैश्च निद्रां निभूतोपजापिना ।
 समीरणेनापिषत क्रमेण ते
 स्ववासनोदभूत-जगद्-विहारिणः ॥ २० ॥
 समुच्छिताट्टालक-दुर्ग-केतने
 पुरे रमन्तेऽद्ग्रुत-दृश्य-शोभिनि ।
 समुद्धतैर्यत्र विभान्ति वीथयः
 सशूरसामन्तगणैः समाकुलाः ॥ २१ ॥
 विभान्ति कान्त्यायत-शुभ्रलोचना
 अधिष्ठिताः सभ्यपदं वराङ्गनाः ।
 विदग्ध-गोष्ठीष्वथ रङ्ग-मण्डले
 जयार्थिनां निर्णय-दान-तत्पराः ॥ २२ ॥
 ततः समायाति विवाहदेवता
 सदीपका सप्रतिशोर्पका स्वयम् ।
 समुज्ज्वलाहार-विहार-डम्बरा
 पुरातनं गीरवमातनोत्पिः ॥ २३ ॥
 अलौकिकावेश-सरित्तटस्थितो
 निदाघसन्ध्यासु कविर्विकल्पयेत् ।
 विचित्ररूपाणि यथा विभान्ति ताः
 विशारदैः नाट्यकथाः प्रयोजिताः ॥ २४ ॥
 अपूर्व-माधुर्यगलत्स्वरावली
 सुवृत्त-वागर्थ-पदैः समन्विता ।
 निषिद्धयतां कर्णपुटे त्वया सदा
 तथा च सख्यं मम तेजस्तु देवते ॥ २५ ॥

श्वः सुखाशंसा

(डन्-महाकवे:)*

असंगतौ कथं पूर्वमभूवेत्यस्ति विस्मयः ।
स्तनन्धयावेवावां किं शैशवास्वादसंगिनी ॥ १ ॥

घुर्धुरायित-निःश्वासी दोलायामिव शायितौ ।
अनयाव कथं कालं सुखं यत् कल्पितं नु किम् ॥ २ ॥

यदि क्वचिच्चन् मया रूपं लोचन-गोचरीकृतम् ।
अभीष्टमुपलब्धं च स्वप्नाभास्तवैव सः ॥ ३ ॥

इदानीं श्वः सुखाशंसा वाच्या, नौ जाग्रतावपि ।
अन्योन्यं नाभिष्पश्यावो हृदयाविष्टशंकया ॥ ४ ॥

प्रीत्या नियम्यते प्रीतिरशेषा विषयेषु या ।
स्वावकाशो हृवच्छिन्नः क्रियते सावदेशिकः ॥ ५ ॥

सागरान्वेषिणः कामं यान्तु देशान्नवान्नवान् ।
मानचित्राणि तेषां च दर्शयन्तु यथारुचि ।
आवयोर्भुवनं भिन्नं प्रत्येकगतमद्वयम् ॥ ६ ॥

अन्योन्यचक्षुषोर्भाति मुखाभासो द्वयोर्मिथः ।
ऋजुश्च हार्दिको भावः स्फुटमेव प्रतीयते ॥ ७ ॥

एतादृशं क्व वा लभ्यं गोलार्ध-द्वयमुत्तमम् ।
निशिता नोत्तरा यत्र प्रवणा नापि पश्चिमा ॥ ८ ॥

यद्यन् नश्यति तनैव समैरवयवैः कृतम् ।
स्वभाव-सदृशी प्रीतिरावयोः समलक्षणा ।
सुदृढा च स्थिरा चैव मृत्युभीतिमपास्यति ॥ ९ ॥

×   ×   ×

* मैटाफिजिकल इत्याख्येषु गण्यतेऽसी महाकविः । रीतित्यागः, स्वमनोऽवस्था-परामर्शः, सन्देहपरत्वं वैलक्षण्यं चाभिव्यक्तेस्तस्य काव्ये लक्ष्यन्ते ।

व्याघ्रः

(ब्लेक-महाकवे:)*

निशा-वनान्त-दर्हसि प्रदोषं
भो व्याघ्र को रूपमिदं ममी ते ।
समं विभक्त चतुरस्तशोभि
भयानकं शिल्पितमो न्वमर्त्यः ॥ १ ॥

कव वा विद्वूरे गगने गभीरे
जज्वाल वत्तिस्तव नेत्रदीपः ।
तं वा ग्रहीतुं सहसा करः कः
पक्षी किमालम्ब्य समुत्पपात ॥ २ ॥

स्नायूस्तवान्तर्हृदयस्य शिल्पी
को वा समाकुञ्चयितुं समर्थः ।
स्पन्दो यदा तद्हृदयं विवेश
विवेश वेगोऽपि भयानकस्तम् ॥ ३ ॥

अयोधनः कः कव च शृंखला सा
भस्त्रा च का यद्घटिताऽस्य वृत्तिः ।
स्थूणापि का घोरतरा च मुष्टिः
संग्राहयामास विभीषिका या ॥ ४ ॥

निपात्य कुन्तानुडवोऽपि सास्राः
दिवं न्वषिञ्चन् जलधारयेव ।
कि सिष्मये सृष्टिमिमां समीक्ष्य
त्वदात्मिकां येन कृतोऽविशावः ॥ ५ ॥

निशावने व्याघ्र दृशोः प्रदीपः
केनासि देवेन विनिर्मितस्त्वम् ।
घोरं ममे रूपमिदं त्वदीयं
मूर्तं तथाकारि भयं समग्रम् ॥ ६ ॥

×   ×   ×

---

* रहस्यवादीत्ययं महाकविराख्यायते । आध्यात्मिकाथंसंकेतवाहृल्यं तत्काव्ये दृश्यते ।

इन्द्रधनुः

(वर्ड्सवर्थ-महाकवे):*

उत्कम्पते मे हृदयं यदापि
नभोगतं शक्रधनुर्विलोके ॥ १ ॥

एवं तदासीन्म जन्मकाले
यथाधुना प्राप्तवतो वयो मे ।
तथैव यद् वार्धकमागतः स्यां
न चेत्तथा मृत्युमुपैमि नूनम् ॥ २ ॥

बालः पिता स्यात्पुरुषस्य मन्ये
तथा च काङ्क्षामि दिनानि मे स्युः ।
पूर्वापरीभावसमन्वयेन
निसर्ग-धर्मा-चरणार्पितानि ॥ ३ ॥

×   ×   ×

पुष्पाणि

(तस्यैव)

मेघोभूत्वा बहु-जनपदान् पर्यटन्नेककोऽहं
तीरेऽपश्यं क्वचन सरसो व्योममार्गेण गच्छन् ।
स्वर्णोद्भासं कुसुमनिवहं दाफविल्-वाटिकासु
वृक्षच्छाये पवन-विधुतं नूत्यमाभासयन्तम् ॥ १ ॥

ज्योतिःपुंजो निमिषति यथाभाति तारापथेऽसी
श्रेणीबद्धा निरवधि-ततास्तेऽपि दृष्टास्तथैव ।
खातोपान्ते जलधिनिकटे नूत्य-चारी-विलग्नाः
पुष्पस्तोमा अयुत-कलना दाफविल्-संज्ञकास्ते ॥ २ ॥

* वर्ड्सवर्थकविः रोमेन्टिक-काव्यघारायाः प्रवर्तकेषु मुख्यः । भाषायाः सारल्यम्, प्रसादगुणः, भावव्यञ्जकत्वं स्वानुभूतिपरत्वं वाह्यप्रकृतौ दिव्यचेतनाव्याप्तिदर्शन-मित्यादीनि लक्षणानि दृश्यत्तेऽस्य काव्ये ।

नृत्यन्ति स्म स्फुरित-मुदिताः सिन्धुलोलास्तरंगा-
 स्तेभ्योऽप्येतैः कुसुम-निवैर्दशिता दक्षता स्वा ।
 नूनं चेतः सहृदय-कवेर्हर्षतो निर्निमेषं
 पश्येत्तत्त्वं किमपि विपुलं यन्न पूर्वं प्रवुद्धम् ॥ ३ ॥
 दृष्टामग्रे विजन-शयितो बाह्यशून्यः कदापि
 विस्तब्धोऽहं कुसुमसुषमां संस्मरस्तां विचेताः ।
 दिव्यानन्दं कमपि मनसा नृत्यता भावयामि
 प्रज्ञालोकः स्फुरति सहसा गूढतत्त्वावभासो ॥ ४ ॥

×   ×   ×

आह्लाद-प्रतिमा

(तस्यैव)

आह्लाद-प्रतिमा-प्रतीतिरुदिता साभासिता यद् दृशोः
 सन्ध्याया असित-द्युतिः कच्चभरे ताराद्युतिर्नेत्रयोः ।
 वासन्ती तनु-भज्जिरौषस-विभा तस्या मुखे दीप्यति
 नृत्यन्तीष्ठ मनोहरादभुत-रसा भावो यथामूर्तिमात् ॥ १ ॥
 रूप-स्वप्न-निभापि पार्थिव-तनुर्वर्णज्ञायि सा संस्तवात्
 कन्या सा गृह-कार्य-दक्ष-मधुरा स्वच्छन्द-भावा तथा ।
 लोके यत्सुख-दुःख-पर्यंग-गतैर्द्वन्द्वैर्जनः खिद्यते
 तत्रास्याः सहजा रुचिर्न पटुता वृत्तेरुदात्ता हि सा ॥ २ ॥
 पश्यंस्तां मनसा स्मराम्यवितशं प्राज्ञां पथि प्रस्थितां
 संकल्पेन दृढां विवेकसहितां वीर्य-क्षमा-शालिनीम् ।
 धात्रा सान्य-तिलोत्तमेव रचिता सौख्याय मानाय च
 शान्तिस्तत्र विराजतेऽथ शुचिता ज्योर्तिर्दिवश्चात्मनि ॥ ३ ॥

×   ×   ×

सन्ध्या

(तस्यैव)

सन्ध्येयं रमणीय-कान्ति-रचिरा शान्ता विमुक्ति-क्षणा
 वेला पावन-निश्चलार्चन-यत्प्राणा यथा भिक्षुकी ।
 विम्बं मज्जति भास्करस्य जलधौ स्तिर्गदे शमेऽपार्थिवे
 नित्यं संचलनादिवार्णव-रवो व्याप्य स्थितो रोदसी ॥ १ ॥

भूतं तत्प्रतिबुध्यते महृदये पाश्वर-स्थिते कन्यके
ध्यानं ते न निगूढ-तत्त्व-विषये नातस्ततः प्रच्युता ।
वासस्ते हि सनातनः पितुरुरो यत्रार्च्यते नित्यदा
हार्दं गर्भगृहे प्रतिष्ठित-पदे देवः परोक्षोऽपि नः ॥ २ ॥

×   ×   ×

व्यवहारासत्त्वः

(तस्यैव)

वाह्यार्थानुभाव्य संग्रह-रता यामो वयं जीर्णतां
नात्मोयं प्रकृतौ कठोरहृदयाः किंचित्समीक्षामहे ।
चन्द्राय स्वत एव यद् विवृणुते सिन्धुस्तनुं हर्षतो
वाता गूहितरोदना मुकुलितैस्तुल्या नु सुसैः सुमैः ॥ १ ॥
रम्याणामभिवीक्षणान्न हृदये येषां रसस्योदयो
हा धिक् तान्, वरमेव पूर्वविधिना^१ प्रत्यक्ष-रूपार्चनम् ।
पश्येयं तटमास्थितो जलनिधेः पृथ्वाकृतिः^२ देवतां
शङ्खं वा शृणुयां तृतस्य^३ धमतः सम्प्लावयन्तं दिशः ॥ २ ॥

×   ×   ×

प्राभातिको सुषमा

(तस्यैव)

प्रासादा नाळ्यशालाः स्फुट-बहु-शिखरा उन्नताद्वालकाश्च
नावोऽप्याकार-लेखैर्धुत-पवन-पटा अन्तरिक्षं लिखन्ति ।
सानून् सोपत्यकाद्रीन् विरचयति रविः कान्ति-लक्ष्मी-समृद्धान्
वस्ते शोभां प्रभाते नगरमिदमहो स्वच्छ-सग्नांशुकीयाम् ॥ १ ॥
रूपं वा रम्यमोदृक् स्पृशति सहृदयानद्वितीयं मतं तच्-
छान्तिर्गम्भीर-भावा कवचिदपि न मया दृष्टपूर्वचिलैषा ।
स्वच्छन्दा याति चेयं सरिदपि रुचिराः सुसिलीना गृहाश्च
सर्वेष्वन्तर्महद् यद् हृदयमविदितं वर्तते निर्विकारम् ॥ २ ॥

×   ×   ×

१. पूर्वविधिना = क्रिस्त-घर्षोदयात् प्राक्तनेन घर्मविधिना ।

२. पृथ्वाकृतिः = प्रोटियस् (यवनदेवः) ।

३. तृतः = द्राइटन् (यवनदेवः) ।

एकाकिनो धान्यलावी

(तस्यैव)

क्षेत्रस्थितां पश्यत तामनन्या-
 मधित्यकालब्धजन्मि किशोरोम् ।
 एकेव सा गायति धान्यलावी
 विरम्यतां वा मृदु गम्यतां वा ॥ १ ॥
 लुनाति सा नह्यति चैव धान्यं
 तत्रैव गीते करुणेऽवसर्वता ।
 आकर्ण्यतां पूरयतीव गीति-
 रूपत्यकां निम्नतलां समग्राम् ॥ २ ॥
 न नक्तगः स्वागतगीतकानि
 जगौ ततो रक्ततरं कदापि ।
 श्रान्ताय साथर्य वनायुदेशे
 द्वोपायितच्छाय-मरुस्थलेषु ॥ ३ ॥
 प्रहर्षिणी वाक् च तथा कदापि
 न शुश्रुते कोकिलतो वसन्ते ।
 प्रभञ्जती सागर-मौन-मुद्रां
 सुदूर-हेमीड्स-तटेषु सान्द्राम् ॥ ४ ॥
 न वेद्यि सा तत्र कर्मर्थमेवं
 स्वरप्रवाहैः करुणैर्व्यनक्ति ।
 सुदूर-वृत्तानि कथा व्यतीता
 युधो नु सा वर्णयते कदाचित् ॥ ५ ॥
 अथो नु सा प्राकृत-लोक-वृत्तं
 दैनन्दिनं गायति निर्विशेषम् ।
 निरूप्यते खेद-वियोग-दुःखैः
 पर्याकुलो यत्र मनः-प्रवाहः ॥ ६ ॥
 श्रुतं मया दीर्घतरं प्रगीतं
 बाला जगौ यत्सूणिमुद्भहन्ति ।
 ततो निवृत्तोऽप्यनिवृत्तचेताः
 अनुस्वनदगीतमदः स्मरामि ॥ ७ ॥

X X X

अनुस्मृतिः

(तस्यैव)

पञ्चावदाः सम्प्रयाताः शुचि-शिशिर-कृताः पर्यया येषु दीर्घाः
श्रूयन्ते स्तिरध-नादाः पुनरपि शिखरि-प्रक्लवन्निर्जराणाम् ।
लक्ष्यन्ते ध्यान-निष्ठा विजन-वन-गता अद्रयस्तुङ्गशुङ्गा
येषामत्रानुभावो भुवि ननु तनुते शान्तिमाकाशसंस्थाम् ॥ १ ॥

विस्त्रिधः पादपाधस्तलमिह निभृतं यावदासे पुरस्ताद
इत्येवं रम्य-दृश्यात्सहजमुपनतो नेत्र-निर्वाण-लाभः ।
कुट्ठः क्षेत्राणि दूरादपरिणत-फलैर्वर्त्त-पालाश-वर्णाः
कुञ्जैरुद्यान-वाटैः सघन-तरु-दलैः शोभमाना वनान्ताः ॥ २ ॥

दृश्यन्ते पङ्क्ति-बद्धा उपवन-वृतयो राजयो वा वनानां
तद्वर्णा गोचरा वा गग्नमभिगता नीरवा धूम-लेखाः ।
नूनं ता लक्ष्यन्ते^१ वसति-विरहितान् काननैकाश्रितान् नृन्
वानप्रस्थं गुहास्थं विजनमुपगतं पावकासेविनं वा ॥ ३ ॥

यस्मिन् कालान्तराले चिरतर-विरहे नान्धकारं प्रयाताः
रम्याकारा इमे ते भूशमपि नगरे संस्मृता मेऽपरोक्षाः ।
प्रायः खेदं विषादं गतवति हृदये तेऽवलम्बा अभूवन्
माधुर्यं शान्तिमन्तः कुशलपरिणिं शुद्धसत्त्वं च तेऽद्दुः ॥ ४ ॥

वृत्तिस्त्वन्याप्युदात्ता लघयति सुभगा जाडयभारावनद्वं
दुर्बोधं विश्वमेतद् गमयति च शनैः प्रेरणा भावमस्मान् ।
रुद्धप्राये यतो नो रुधिर-विसरणे श्वासचारे वहिस्तः
सुप्रावन्तःप्रबुद्धाः प्रशमित-मनसा तत्त्वमालोचयामः ॥ ५ ॥

तत्त्वं मिथ्या किमेतन्न खलु नियमतो ज्ञायते मे तथापि
व्यर्थोद्विग्नः प्रवृत्तेस्तमसि भयजडैर्दुःखमेदैरनेकैः ।
आक्रान्तेनान्वभावि स्फुटमपि वयिके^२ इरण्यसंचारशीले
चेतोहर्षः प्रसादस्तव विदितभुवो रम्यताभावनेन ॥ ६ ॥

१. ज्ञापयन्ते ।

२. वयिका तन्नाम्नी नदी ।

भूयोऽप्यत्रागतस्य स्मृतिमुपगमितः पूर्वकालः पुनर्मे
चित्रं मालिन्यमन्दं कमश इव यथा मार्जनाद् व्यक्तिमेति ।
एवं तारुण्य-वृत्तं पुनरपि मनसा भाव्यते तद् व्यतीतं
सर्वस्वं मे तदासीत् प्रकृतिरथं गिरेनिर्जरेषु व्यहार्षम् ॥ ७ ॥

शैलस्त्रोतः-प्रपातः पटुतर-निनदो नाजहान्मानसं मे
रागावेशोपमोऽसी गिरिगहनवनोदभासि-रूपाणि वर्णः ।
उत्कण्ठावेगभावाः परिगत-हृदयाः प्रीतिवन्धा अभूवत्
संवेद्या निर्विकल्पाः स्फुटतर-रुचयो रम्यभासास्तदा मे ॥ ८ ॥

बुदध्याहार्यो न चार्थः क्वचिदपि मनसा कल्पितोऽपेक्षितो वा
नित्याकाङ्क्षा ममाभूत् नयनसुभगतामात्रसक्ता तदानीम् ।
कालोऽसी दूरयातो निरतिशय-सुखानीत-खेदोऽधुना तु
यातोऽप्यद्वेगहेतोश्चकित-मति-कृतो विभ्रमो हर्षगर्भः ॥ ९ ॥

दूये नैवात्र किञ्चित्तनु निज-विगत-दशाभ्यस्त-सौख्यं विचिन्त्य
संवेद्यानां विशेषा अनुभव-विदितास्तादृशा न स्फुटा यत् ।
सन्धत्ते कोऽप्यपूर्वो मनसि समुदितो भावबोधः क्षति मे
स्वात्मानं तत्कृतार्थं परिचित-विषये दृष्टिलाभेन मन्ये ॥ १० ॥

ज्ञातं मे दर्शनीया प्रकृतिरपि हृदा नाविवेकेन यूनः
प्रायोऽव्यक्तं श्रुतं तन्मनुज-भव-गतं निश्चलं दुःखगीतम् ।
लक्ष्यश्चात्र प्रयोगः खरमृदु-रहितो मध्यमार्गनुसारी
मत्यनां भावशुर्द्धं प्रणयति विनयं चापि धत्ते समर्थः ॥ ११ ॥

आसन्नं मेऽनुभूतं किमपि जनयते हर्षलोला धियो यद्
भूतेष्वन्तःप्रविष्टं विलसति निलयो भास्वतो भासु यस्य ।
अम्भोधेर्मण्डलेऽपि प्रवितत-वियति श्यामले कान्तिभाजि
प्राणाधारे समीरे भुवन-जन-मनो व्याप्नुते तन्महत्सत् ॥ १२ ॥

चेतन्यं तद् गतिः सा निखिल-मतिमतां प्रेरिका गोचराणां
व्याप्तत्वात्तस्य रम्यं प्रकृतिविलसितं शैल-शृङ्गावलीनाम् ।
कान्तारोपत्यकानां घन-हरित-भुवः श्रव्य-दृश्यानुभावे
प्रत्यक्षस्यापराधं रचयति तु मनःकल्पना यत्र तूनम् ॥ १३ ॥

भाषायामिन्द्रियाणां विमलतम्-धियां तत्त्व-विम्बावभासः
प्रत्यक्षेयं तनुस्तत्प्रकृति-परिगता देशिका मे विभाति ।
सा धार्त्री प्राणिनां सा मम हृदयमभित्रायते रक्षिभूता
निश्चेषो मे विवेकः प्रभवति हि ततः स्वामिभूतः स आत्मा' ॥ १४ ॥

×   ×   ×

नवतंगल-गीतम्

(महाकवेः कोट्सस्य^३)

विकारश्चित्तं मे व्यथयति तथा चेन्द्रियगणं
विमोहं तन्द्रालुं गमयति यथा जाङ्गुलरसः ।
मदाद् वा मज्जामि स्मृति-हरण-पाताल-सरिति
न हीर्ष्या मे तुभ्यं सुखिनि तव सौख्येन सुखिनः ॥ १ ॥

तरुणां देवी त्वं लघुतर-पतत्रे वनभुवि
क्वचिद् रागालापैर्मधुरतर-कृञ्जे विहरसि ।
असंख्यच्छायाभिर्हरिततर-कान्त्या विलसिते
मधुश्री-गीतं ते सुखतरमबाधं विजयते ॥ २ ॥

गभीरे भूगर्भे चिर-निहित-शीतासव-रसः ।
सगीत-प्रोल्लासः कुसुम-सुरभिर्गामि-हरितः ।
द्रवीभूतो हासोऽशिशिर-कर-सेवीव रुचिरो
निमेषैरुन्मेषैः स्फुरति सततं बुद्वुदमयैः ॥ ३ ॥

परीवाहासन्नोऽधर-सघन-रागार्पण-पटु-
र्मया पात्रे लभ्योऽरुण-मृदुल-वाढ्-निर्झर-झरः ।
यदापानाद् हित्वा निखिल-जगतीं यामि निभृतं
विलीये त्वत्साधं गहन-वन-कृञ्जे हृत-हृदि ॥ ४ ॥

१. इतः परं मूले कानिचन पद्यानि विषयान्तरमिवोपस्थापयन्ति । अतोऽत्र त्यक्तानि ।

२. 'रोमैन्टिक'-धारायाः कविः । ऐन्द्रिय-संवेदन-स्फुटत्वं सौन्दर्योभासनं माधुर्यं समा-
घिच्च तस्य काव्ये विशेषेण लक्ष्यन्ते । प्रस्तुते काव्ये नक्तज्ञलविहगो दिव्य-
कविवाचः सङ्केतः ।

विद्वरालक्ष्यः स्थां विलयमिव यातः स्मृतिपथा-
दपेयान्मेऽशेषं तरु-जगति यते न विदितम् ।
मनस्तापः खेदो ज्वर इव तथा चार्तनदितं
जरा-जोर्णाः केशाः क्षय-नियत-तारुण्यमपि च ॥ ५ ॥

विचारो लोकेऽस्मिन् जनयति विषादं हृदि धनं
करोत्यन्तः शून्यं स्फुरति च पुरो रूप-नियतिः ।
यथा कालो नित्यं मलिनयति कान्ति नयनयोः
प्रियायाः कामी यद् विलपति तथा परिणतिवशात् ॥ ६ ॥

अपेहि त्वामेतुं दृग्विषय-वाक्-पक्षतिधरः
स्थितः सञ्च्छोऽहं विजडितमनस्तु भ्रमति मे ।
अये सात्रिध्यं ते किमिव न मयावापि चकितं
मृदुस्निग्धं नक्तं विधुरपि चकास्ति स्तृ-सदसि ॥ ७ ॥

निरालोक-प्राये हरित-जल-नीली-मलिनिते
तरुच्छाये कान्तिदिव इव विधोर्वाति-विधुता ।
न रूपाणि प्रेक्षे भुवि चरण-पाश्वे सुमनसां
न जाने सीरभ्यं विटप-मृदु-धूपायितमिव ॥ ८ ॥

सुगन्धि-ध्वान्तेऽस्मिन् किमिति कलयामि स्वमनसा
तृणेषु स्तम्बेषु स्फुट-फल-तरुष्वाहितमिति ।
सिताः शोणा नीलाः कुसुम-शत-भेद-व्यतिकरा
वसन्ते गुञ्जन्तो मधुकर-निवासा विलसिताः ॥ ९ ॥

मया भूयो गीतैः सुख-मरण-रागः प्रकटितो
निलीयेरन् दिष्ट्या निभृतमनिले मेऽसव इति ।
इदानीं श्यामे ते स्वर-मधुरिमा यच्छ्रुतिगतो
निशीथे मन्ये तन्निधन-समयोऽप्यागत इति ॥ १० ॥

जडीभूतः पृथ्व्यां तव निधन-गीतं क्व शृणुयाम्
अमर्त्ये वाणी ते चिर-नवतरा सर्व-रुचिरा ।
यया मर्मं स्पृष्टं परभुवि रुथः कातरधियः
यया सिद्धा दृष्टिर्वहुतर-विचित्राण्यधिकृता ॥ ११ ॥

यथा द्वीपे दुर्गाद् विजन-वन-देवी-समुषिते
 गवाक्षा मुच्येरन्नधिजलधि फेनोर्मि-वलये ।
 अयेऽतीतं गीतं वन-गिरि-सरित्-क्रामि कहणं
 विलीनोऽसी स्वप्नो ननु मनसि बोधः समुदितः ॥ १२ ॥

×   ×   ×

सैषा स्थिता यवन-शिल्प-कृता निधानी

(तत्त्वयेवं)

अद्याप्यर्थित-वधु प्रशमस्य तूनं
 मौनस्य धीर-समयस्य च पोष्यपुत्रि ।
 वन्यैतिहासिकवरे मधुरं त्वयैवं
 वयड्यायाः स्वलंकृत-कथाअतिशय्य काव्यम् ॥ १ ॥
 काख्यायिका वपुषि पत्रदशे त्वदीये
 या देव-मानव-गणान् विषयोकरोति ।
 रम्यारकेडि-वसतीन् यवनान्तरीपे
 केऽसी सुरा नरवराः प्रमदाश्च वामाः ॥ २ ॥
 मत्तं किमेतदनुधावनमद्भूतं किं
 सम्मदंपूर्वकमरूपि^१ पलायनं वा ।
 वंशान्धमन्ति क इमे पटहेष्वमी के
 कोऽयं समुत्सव-रसो गमितोऽतिवेलम् ॥ ३ ॥
 रागाः श्रृता मधुरतां हृदि भावयन्ति
 नाकर्णितास्तु खलु भान्ति विशेषभाजः ।
 वंशा^२ अतीन्द्रियतया धमतास्वराणि
 गीतान्यपार्थिव-चिते श्रुतिपेशलानि ॥ ४ ॥
 गानात्कदापि विरमेन्न शुभो युवाऽसौ
 नासी तदाश्रिततरूर्भविता प्रपर्णः ।
 धृष्टोऽपि वल्लभ कदापि न चुम्बितासि
 स्वां वल्लभामुपगतोऽपि न संगतो यत् ॥ ५ ॥

१. काव्येऽस्मिन् कलाव्यक्तसौन्दर्यस्य कालजयित्वं ध्वनितम् ।

२. अरूपि = रूपितम् ।

३. वंशाः = हे वंशवादकाः ।

मा गात्थापि हृदयं तव खेदलेशं
 नासी गमिष्यति कदापि विहाय दूरम् ।
 सेविष्यते सततमेव च पूर्वरागं
 रम्याकृतिः प्रियतमा च पुरः सदैव ॥ ६ ॥
 दिष्टथा न हास्यथ निजं नव-पत्र-भारं
 शाखा वसन्त-विभवेन युताः सदास्थ ।
 अश्रान्त वादकवर प्रधमाग्रगीतं
 कामः सुखः सुखतरो भवतु प्रकामम् ॥ ७ ॥
 घोरयः सदेह-मदनो यदभुक्तदीपः
 श्वासाधिकश्च रभसाच्चिर-यौवनश्च ।
 हृताप-नेत्र-सलिलाविल-काम-लीलं
 लोकं समुत्तरति भाति तथा च शिल्पे ॥ ८ ॥
 आयान्ति यज्ञमिह के हरिताभवेदि
 कस्त्वं महादभुत पुरोहित माल्यपाश्वाम् ।
 उच्चारवां नयसि वत्सतरों किमर्थं
 पीराः ऋतार्थमुपयन्ति कुतः पुरात्ते ॥ ९ ॥
 सिन्धोस्तटे पुरमदस्सरितस्तटे वा
 किं वाद्रिं-दुर्गं-निहितं जन-चार-शून्यम् ।
 वीथिलितःप्रभृति नोरवतास्य नित्यं
 तद्वेतु-वर्णन-परोऽपि निवर्तते कः ॥ १० ॥
 रूपं गुणस्तव शुभं यवनोचितं च
 श्वेताश्म-मूर्त-तरुण-प्रमदा-जनांकम् ।
 उत्कोर्णमदित-तृणं वन-शाखि-शोभि
 मीनास्थिते स्पृशसि नोऽद्य सनातनीव ॥ ११ ॥
 जीर्यदयुगे व्रजकथे चिर-संस्थितासि
 रम्यं च सत्यमिति च व्यपदेश एव ।
 नार्थान्तरं क्वचिदिति प्रतिपादयन्ती
 तत्त्वं परं मनुजवेद्यमभेद-रूपम् ॥ १२ ॥

शरदगीतम्

(तस्येव)

वलोकानभिधावन्ति या मृद्गीका लता इमाः ।
 गृहवृक्षाश्च ये सन्ति जलनीलि-समन्विताः ॥ १ ॥
 फलभारेण ते नग्ना विदेयाः सुभगास्तथा ।
 विदेयाः पक्वतामोदनिर्भराः फलराशयः ॥ २ ॥
 आप्यायन्तामलावूनि पुष्पाणि विकसन्तु च ।
 परागपरिवाहेषु रसिका थलिराजयः ॥ ३ ॥
 मन्येरन्नातपस्त्रिनधान् दिवसान्नित्यवर्तिनः ।
 इति मन्त्रयमाणेयं परिणाम-प्रदायिना ॥ ४ ॥
 रविणा कृतसौहार्दा साम्प्रतं दृश्यते शरत् ।
 दधाना मिहिका-शोभां मृद्गीञ्च फलशालिताम् ॥ ५ ॥
 अस्याः कुत्रापि लक्ष्यन्ते धान्योत्कारेषु कैतवात् ।
 वातेन किञ्चिच्दाधूताः केशा निष्पावकारिणा ॥ ६ ॥
 स्वयमेव वच्चिलक्ष्या सीतास्वामोदशायिता ।
 क्षणं कुसुमजालानां लवने लब्धविश्रमा ॥ ७ ॥
 धान्यसंग्रहकर्त्रीव शरत्सन्दृश्यते वच्चित् ।
 स्रोतसः सङ्कमे भारं धारयन्ती शिरःस्थिरम् ॥ ८ ॥
 फलासवस्य सन्धाने परिस्तुत-परिस्तुताम् ।
 पश्यन्तीव विभातीय शनकैर्धीरलोचना ॥ ९ ॥
 वासन्तिकानि गीतानि वर्तन्ते कुव्र साम्प्रतम् ।
 माध्यासीस्तानि सङ्गीतं पुरतो भाति शारदम् ॥ १० ॥
 उन्मीलयति चित्राभ्रे निमीलद्विवसच्छविम् ।
 क्षेत्राणि धान्यकाण्डानि पाटलाभानि कुर्वति ॥ ११ ॥
 प्रवहत्सु निमज्जत्सु वातच्छन्दोजनुसारिषु ।
 वानीरेषु सरित्तीरवर्तिषु श्रूयते स्वरः ॥ १२ ॥
 गणशो विलपन्तीनां दंशीनामिव दूरतः ।
 अमन्दं च गिरिप्रान्तादघोषं कुर्वन्ति मेषकाः ॥ १३ ॥
 वृतिषु ज्ञिलिकारागो वाटीषु पिककूजितम् ।
 भाति कलकलश्चैव गगने शुक्संगमात् ॥ १४ ॥

×   ×   ×

निशा

(‘शैलो’-महाकवे:^१)

नयसि दिनमशेषं स्वप्नतन्त्रून् वयन्ती
 मुदित-शबल-भीत्या रञ्जितान्यत्र रात्रे ।
 लघु जहिहि गुहां ताम्पूर्वशैले निगूढां
 रचय चरणपातं वारुणी-वारि-राशी ॥ १ ॥

गगन-शिति-निचोलं तारकाङ्कं दधाना
 मुकुलय दिन-नेत्रे चुम्बनैः कुन्तलैश्च ।
 नगर-वन-समुद्रान् पर्यटन्ती न एहि
 निचित-निखिल-माया-मुद्रितालोक-दृष्टिः ॥ २ ॥

उषसि तुहिन-बिन्दुं शोषयन्तं खरांशुं
 तस्मुकुम-शयानं चापि मध्याह्न-कालस् ।
 दिनमतिथिमवज्ञा-रलान-गात्रञ्च दृष्ट्वा
 मम हृदय-विनोदः काङ्क्षतस्त्वां न जातः ॥ ३ ॥

तमि^२ तव सहजातो नैव मृत्युः प्रियो मे
 न च रमयति बालः स्वापनामापि मां सः ।
 अलस-नयन-चारुः श्रान्त-भृज्ञोपमो यः
 किमपि किमपि मन्दं गुञ्जति त्वत्समीपे ॥ ४ ॥

ननु तव विगमेऽसौ नास्ति मृत्युर्विद्वरे
 निखिल-हृदय-निष्ठा संनिधी चापि सुसिः ।
 तदपि न वर-याञ्चा जायते सा तयोर्ये
 त्वयि भवति तमिस्ते शीघ्रमेहि प्रिये मे ॥ ५ ॥

x   x   x

१. ‘रोमैन्टिक’-कविः ‘शैलो’, ‘क्रान्तिकारी’, ‘दिव्यचेतनः’ (एथोरियल), ‘आध्यात्मिकः’ (साइकिक), स्वातन्त्र्योपासकश्च प्रसिद्धः । अस्य काव्ये निबध्निप्रवाहा कल्पना गगनचारिणीव भाति ।

२. तमि = रात्रे ।

कस्यैचित्

(तस्यैव)

मलिनितभिधानं प्राकृतैर्दुष्प्रयोगात्
 न खलु न खलु जिह्वा दूषयेन्मे पुनस्तत् ।
 परिचितमिव भावं नाद्रियन्ते मृष्यैव
 न खलु न खलु भावः सोऽवमान्यस्त्वया तु ॥ १ ॥

विभजतु किमिवाशां तत्समां वा निराशां
 प्रभवतु वद नीतिः संयमे वानयोः किम् ।
 अहह मयि दया ते चारुशीले प्रिया मे
 न तुलयितुमलं सा लभ्यमानान्यतश्चेत् ॥ २ ॥

यदपि सकल-लोके प्रेम-शब्दाभिधेयं
 दयित मम सकाशे नास्ति तत्ते प्रदेयम् ।
 हृदय-समुदितं मे तत्र संराधनं ते
 भवतु, नहि दिवः स्यात्तादृशे काप्युपेक्षा ॥ ३ ॥

अभिलष्टि पतञ्जस्तारकं दूरदीप्तं
 सृहयति च निशा यद भास्वदालोकनाय ।
 सदृश इव ममाय भक्तिभावस्त्वयि स्यात्
 निवससि बहुद्वारे दुःख-विश्वाद यतो नः ॥ ४ ॥

×   ×   ×

पश्चिम-वातः

(तस्यैव)*

पाश्चात्योऽदम्यवातः प्रवहति शरदः श्वासभूतः पुरस्ताद्
 यस्यादृश्यानुभावाद् द्रवति विवशितो जीर्णपर्णव्रजोऽयम् ।
 मन्त्रैनिस्सार्यमाणोऽरुण-शितिकपिशः प्रेतसंघो यथा स्याद्
 रोगाद्वा कान्दिदशीको जनपदविसरो मारकाद्वावतीव ॥ १ ॥

सारथ्ये बीजवारस्तव ननुडयते शैशिरावासहेतोः
 शेते भूगर्भमध्ये शव-निवह-समस्तावदाकांक्षमाणः ।

यावत्तूर्यस्वरेण प्रसवमुपदध्द बोधयन् जालकानि
 शौलेषूपत्यकासु प्रविततहरितः पुष्पकालः समेति ॥ २ ॥

* क्रान्तिदृतसंकेतोऽत्र पश्चिमवातः ।

स्वच्छन्दा चेतना ते विचरसि सततं व्याप्त्य विश्वं समग्रं
 त्वं रुद्रोऽथापि विष्णुर्हरसि जगदसून्त्रायसे चापि नित्यम् ।
 श्वासस्ते शीर्णपर्णः शरदि पुनरसी वाति वासन्तिकोऽपि
 रक्षन् सौरम्यवाही प्रणिहित-विभवो लोकमुज्जीवयंश्च ॥ ३ ॥
 उत्तुङ्गे रहसा ते नभसि जलधिजा वारिवाहा विशीर्णः
 पर्णीधा जीर्यमाणा दिव इव पतिता वैद्युता वर्षदूताः ।
 दूरादालक्ष्यते तेऽसित-सरणितलोद्यमानालकान्तम्
 आशीर्ण खे प्रधावत् क्षितिजपरिधितो मास्तं तीक्ष्णवृन्दम् ॥ ४ ॥
 एषा वर्षान्तरात्रिनिधनमिव कलैस्त्वत्स्वरेगर्यतीव
 बाष्पीघैः स्तम्भितं ते निहित-मृत-नभो-मण्डल-च्छन्न-चैत्यम् ।
 भावी यस्माच्च कृष्णोऽशनि-सित-करकाचित्रितो वर्षपातः
 वेगाद्वायोऽन्तरिक्षं स्फुटितमिव भवेच्छ्रयतां मे हवोऽद्य ॥ ५ ॥
 आग्नेय-द्वीप-पार्श्वे प्रसृत-जल-भुजो बाय-तीर्थोपशायी
 भूमध्ये इयामकान्तिः सफटिक-निभ-सरित-पाश-दोलायमानः ।
 सौधानद्वालकांश्च प्रमुदितकुसुमान् स्वोर्मिषु आजमानान्
 स्वप्ने पश्यन् निदाघे परिमल-विवशोऽबोधि सिन्धुस्त्वया हे ॥ ६ ॥
 मार्गे तेऽदलान्तिकोऽसी सलिल-विषमताजन्य-गर्तानुबन्धी
 यस्याधस्ताच्च दूरे तलरुहविरसा वीरुधोऽन्यानि यानि ।
 गर्भस्थान्यम्बुराशोरुहविविध-वनान्यदभुतान्याततानि
 वेवर्णं वेपथुं च प्रतिरव-महतो घोषतस्ते प्रयान्ति ॥ ७ ॥
 जीर्णं पर्णं यदि स्यां द्रुत-घन-शकलं वा हरेमां यथेष्टं
 यद्वा मुक्तात्मनाम्भस्तरलितलहरी प्रेर्यमाणा त्वया स्याम् ।
 सपर्धा ते यत्र बाल्ये गतिलघिमनि मे धावतोऽभूदनु त्वां
 कालोऽसी हन्त यातः, सरणिनिपतितः कण्टकेषु क्षतोऽहम् ॥ ८ ॥
 मानी स्वच्छन्दवृत्तिर्लघुगतिरपि ते शीलसाम्यं विभर्मि
 याता^१ कालेन बद्धो दृढ-निगड-गुणैरद्य दुर्देवदीनः ।
 साजात्यात्प्रार्थये त्वामयि सततगते मामतः क्षीणसत्त्वं
 मेघान् पर्णानि वीचीर्वहसि मृदुसुखं तद्वदुद्वारयेथाः ॥ ९ ॥

१. याता = गच्छता ।

वीणां मां कल्पयेथा वनपनुरणितं सार्यमाणं यथा ते
नूनं मेऽप्यंग-यज्ञिर्विगत-तरुणिमा शीर्णपर्णा वनीव ।
संवादस्ते स्वराणां व्यतिकरसुभगो व्याप्नुते चक्रवालं
छायां गृह्णस्तथास्मत् कस्यमधुरतां शारदीं व्रव्यजयंश्च ॥ १० ॥

उद्भामात्मन्ममात्मा भव निज-सहसा विश्वमाक्रामसि त्वं
पर्णीघं जीर्णशीणं वहसि भुवि यथा नूतनोन्मेषहेतोः ।
एवं संरोपयेथा दिशि दिशि विकिरन् मे धियः कालयाता-
श्छन्दःसिद्धाः प्रजाभ्यो वितर मम गिरो विस्फुर्लिंगोपमाश्च ॥ ११ ॥

शान्तप्रायस्य वह्नेः कणनिकरखरं भस्म दोधूयमानो
भूयो गर्भोन्मुखत्वं विरचयसि भुवः प्रेरयैवं गिरो मे ।
ताभिः सम्बोधयेथाः शयितमिव जनं भावि-सन्देशतूर्याद्
वायो पुष्पाकरोऽसौ शिशिर उपगते तूनमासन्न एव ॥ १२ ॥

×   ×   ×

रतिप्रियः

(तस्यैव^१)

विलपामि	वियोगशोकतो
विगतो	हन्त सखा ह्यसौ प्रियः ।
शिखिना	ग्रसितः पुनर्ननु
रतिनाथो	हरनेत्रजन्मना ॥ १ ॥
जगती	निखिलापि साक्षतां
भजतां,	नैव विमोक्षमेष्यति ।
स	शिलोपम-जाङ्घ-बन्धनान्
न	रविर्यत्र रजो न लोक्यते ॥ २ ॥
प्रहरा	अतियन्ति दुःखदा
अयमेको	न निवत्तें खलु ।
अथवा	प्रहरीकृतश्चिरं
स्मृतिरक्षी	भविता भविष्यति ^२ ॥ ३ ॥

१. मूलस्याल्पीयसोमेव च्छायामनुवादोऽनुसरति । संक्षिप्तस्चायम् ।

२. भविष्यति = अनागते ।

जननी महती कव विस्मृता
 तमसाच्छब्दशरोऽवधीत् सुतम् ।
 किमु सा प्रतिशब्द-गुञ्जिते
 निजलोके हतलोचना स्थिता ॥ ४ ॥

धरणीपरिलूणितः श्वसन्
 स हि गीते-निधनावरोहिभिः ।
 कुसुमैरिव भूषयन् भुवं
 यमराजं विहसन्निव स्थितः ॥ ५ ॥

विलपेन्तु शुचा विवृद्ध्य सा
 शयिताम्बा वरमस्तु निःस्वना ।
 उवलदशु-निमग्न-वीक्षणा
 निभृतं पुत्रसमा जडा हृदि ॥ ६ ॥

अनिवर्तितया ययावसी
 रमणीया निखिलाः प्रयान्ति यत् ।
 लवणाम्बु-विवर्धनादयं
 न परोवाहमुपैति सागरः ॥ ७ ॥

शिशिरः पुनरेति याति च
 मम शोकोऽपि तथा नवीकृतः ।
 सरितो मरुतः प्रहर्षितः
 पुनरुद्यान्ति खगाः पिपीलिकाः ॥ ८ ॥

नव-वत्सर-शीबिकागतै-
 नंवपत्रैः कुसुमैर्वर्द्दोप्यत ।
 मिथुनैर्विहरन्ति पक्षिणो
 नवनीडान् रचयन्ति चोत्सुकाः ॥ ९ ॥

हरितास्तपनोयभास्वराः
 कृकलासा उरगा विनिद्रिताः ।
 जडभावमपास्य तेऽधुना
 दहनस्येव विरेजिरे शिखाः ॥ १० ॥

निखिलं विजहो तदस्तितां
 भजते यत्र मनोऽनुरागिताम् ।
 ऋतुरत्र निरूत्सवश्च्युता
 प्रियवेला विरसानुवर्तते ॥ ११ ॥
 अपताम वयं कुतो भुवि
 किमु लक्ष्यं किमु भोग्यमस्ति नः ।
 पुरुषाः सममुत्तराधराः
 अधमण्ड इव मृत्यु-निर्जिताः ॥ १२ ॥
 धरणी हरिताऽथ नीलिमा
 दिवि यावद् भविता रुचा ध्रुवम् ।
 निशया दिवसोऽनुयास्यते
 प्रतिकालं भविता विपर्ययः ॥ १३ ॥
 उदिते प्रभवोऽण्डजन्मनां
 मिहिरे याति निरोध एव च ।
 किमु जीवितमप्रभातकं
 प्रतिबुद्धा उडवोऽपि यत् पुनः ॥ १४ ॥
 मनुजेष्वनुवर्तते क्रमोऽ-
 पुरुषेणापि दिवाकरद्युता ।
 धवलीक्रियते नभस्ततो
 निजकान्तिः स्तूषु धीयते यता ॥ १५ ॥
 अथवा न मृतो न निद्रितः
 स भव-स्वप्न-भयाद् विमुद्रितः ।
 वयमेव विकल्पवात्यया
 मुषिता विभ्रम-रेणु-रूषिताः ॥ १६ ॥
 मनसा परिखेदिता वयं
 प्रतियामं विकृतिं भजामहे ।
 उपयन्ति च ये मृदन्वये
 विजडाशाक्रिमयः कलेवरे ॥ १७ ॥
 उदपसदसौ दिवं कृती
 तपसः पारमियाय संसृतेः ।
 प्रभवन्ति न यत्र तापकाः
 ज्वलदीर्घा-परिखेद-मत्सराः ॥ १८ ॥

मुमुचे स ततोऽपि दुःखतः
 सुखनाम्ना व्यपदिश्यते तु यत् ।
 पृथिवीरजसोऽह्यनाविलः
     कृति-भोगानिल-धूत-संचयात् ॥ १९ ॥
 विरसं हृदयं न शोच्यते
     न जरा तत्र वृथा सितालका ।
 ज्वलति प्रभया विघूमया
     न च भस्मापि निधीयतेऽन्ततः ॥ २० ॥
 युयुजे जगदात्मना समं
     श्रुतिमायान्ति गिरोऽस्य विस्फुटाः ।
 मृदु-तिरम-निसर्ग-गीतिषु
     स्तनयित्नोर्निशि कोकिलस्य वा ॥ २१ ॥
 अविकारि तदेकमेव सद्
     विकृति यान्ति बहूनि नित्यदा ।
 दिवि तिष्ठति भा: समुज्ज्वला
     प्रतिविम्बा भुवि यान्ति चञ्चलाः ॥ २२ ॥
 शब्दलैः शिखरोऽधर्घंगोलकः
     शक्लैः काचमयैर्विनिर्मितः ।
 निधनावधि चित्रयेत्प्रभा-
     मविभागामपि जीवितं यथा ॥ २३ ॥

×   ×   ×

निपत निपत

(महाकवे: टैनिसनस्य)*

निपत निपत सिन्धो दीर्घमाणः स्वतीरे
 विजड-शिति-शिलासु स्वोर्मिभञ्जैर्हताशः ।
 कथमिति रसना मे भावरांशि प्रवत्तुं
 प्रभवति हृदिजातं प्रेर्यमाणाप्यवार्यम् ॥ १ ॥

* टैनिसनो विकटोरियायुगस्य मुख्यो महाकविविकासवादकृतास्थो दार्शनिकस्वभावः ।
तस्य रीतिः प्रसादमाधुर्यगुणा निगृदकरणघ्वनिः ।

विलसति स कुमारो दाशयुत्रो भगिन्या
 पुनरपि तटखाते नाविको गीतमोदी ।
 जलनिधि-गत-पोतः स्वाश्रयं याति धीरः
 क्षचिदपि न लभे तत्पाणि-संस्पर्श-लेशम् ॥ २ ॥
 श्रुतिपथमपि वाणी नाधुना याति तस्याः
 नयनपथमिदानीं सापिलुप्ता दिनश्रीः ।
 न खलु न खलु भूयः प्राप्नुयान्मे कदाचित्
 निपत्ति निपत्ति सिन्धो दीर्घमाणः स्वतीरे ॥ ३ ॥

×   ×   ×

ते हि नो दिवसा गताः
 (तस्यैव)

यावत्तान् मनसा स्मरामि दिवसान् कालेन निशेषितान्
 आपश्यामि च शारदीं नयनयोः प्रत्यक्षभूतां श्रियम् ।
 अश्रूणि प्रभवन्ति मे हृदयतोऽविज्ञात-हेतून्यपि
 नैराश्यान्तु कुतोऽप्यलोकविदितादर्थानुसर्वं विना ॥ १ ॥
 प्रत्यग्राणि दिनानि तानि किरणा आद्या यथा नौपटे
 ये शंसन्त्युपयास्यतो नु सुहृदो लोकान्तरादुदृतान् ।
 दुःखानि प्रतिभान्ति तानि किरणा अन्त्या यथा लोहिता
 यैर्मञ्जन्ति च बन्धवोऽबिधकुहरे दुःखा सुखा च स्मृतिः ॥ २ ॥
 आसन्ने निधने गवाक्षपटले मन्दायमानप्रभे
 प्रत्यूषे तमसि प्रयाति विहगैरारम्यमाणे रवे ।
 सर्वेद्याः स यथा निदाघसमयः खेदावहोऽप्यदभुतो
 यातास्तेऽपि तथा विभान्ति दिवसाः संसर्यमाणा हि नः ॥ ३ ॥
 स्मृत्यां वा प्रियचुम्बनानि मनसा सम्भाव्यमानानि वा
 प्राप्तेदूरतराणि तेऽपि दिवसा अस्माकमेवं गताः ।
 उद्दामः प्रथमो मनोभव-कृतो भावो गभीरो यथा
 स्वाद्यश्चाप्यनुशोच्यते च विगतः कालोऽपि जीवन्मृतिः ॥ ४ ॥

×   ×   ×

डोवर-वेला

(आनंद-महाकवे:)*

अक्षुब्धः पूर्णवेलो जलनिधिरधुना भ्राजते शुभ्रचन्द्रः
 तीरे फान्सीय-पाश्वे स्फुरति पुनरसौ दीप्तिरस्तंगता च ।
 आंगलीये त्वम्बुराशोस्तट-विपुल-शिला मन्दमाभासमाना
 दृष्टि कर्षन्ति रात्रौ मृदु-पवन-हताः पश्य वातायनाग्रात् ॥ १ ॥

लक्ष्या वेलानिवृत्तेः शशिकर-धवले सैकते फेन-लेखा
 यामायातैस्तरज्जः प्रविचलदुपलैर्गर्ज्यते कर्कशं च ।
 भूयो भूयोऽवरोही प्रसरदपसरदवारि-राशेविकम्पी
 सम्भूतो मन्द्रमन्द्रो निधनमुपसरन् नित्य-दुःख-स्वरोऽयम् ॥ २ ॥

वेला-पर्यायवद् या मल-निवृत-दशा क्षीयते पूर्यते च
 संसारे दुःखभूता मनुज-सहगता ख्यापयन्तं पुरा ताम् ।
 अश्रीषीन्नाथ्यकारः स्वरमिममुदधेयाविनोऽसी सफोःकीज्
 दूरेऽस्मिन्नुत्तरेवधौ वयमपि शृणुमो व्यक्त-दुःखं** तमेव ॥ ३ ॥

पूर्वं श्रद्धा-समुद्रः परिगत-धरणिमेखलेवोज्ज्वलासीद्
 अद्यत्वे लोकतोऽसौ व्यपसरति ततो नीरसा भूतटान्ताः ।
 यत्र स्तीर्णा विवर्णा गत-जल-वसनाः शर्करास्तत्र चास्य
 दीर्घः कारुण्य-रावः श्रुति-पथ-विषयो नैश-वाते विलोपी ॥ ४ ॥

प्रेमा नः सत्यसन्धो भवतु, बहुविधे स्वप्न-रम्येऽहि लोके
 विद्यन्ते नैव हर्ष-प्रणय-रुचि-शमा नापि दुःखान्निवृत्तिः ।
 आश्वासो नैव लभ्यः क्वचिदपि भुवने वर्धमाने तमित्ते
 युध्यन्ते तत्र सेना जनित-कलकला मोह-राज्येऽविवेकाः ॥ ५ ॥

X X X

* अर्यं महाकविरपि विकटोरियायुगाविर्भूतो दशनासको मधुरस्पष्टस्वरः ।

** बहुत्रीहिः ।

परिव्राजक-विद्वान्

(तस्येव)

हृयन्ति शैलादविपाल याहि
कुटीरमुन्मोचय पश्वगारम् ।
व्रजस्त्वदीयो न बुभुक्षितः स्याद्
न ते सखायोऽपि विशुष्क-कण्ठाः ॥ १ ॥

न च प्ररोहेयुरितोऽधिकं च
तृणानि विच्छिन्न-शिखानि यावत् ।
स्थिरा च केदार-ततिर्यदा स्यात्
नक्तं मनुष्याः शुनकाश्च सुसाः ॥ २ ॥

ज्योत्स्नावदातेषु च शाद्वलेषु
सितावयो यद् विचरन्ति केचित् ।
तदा त्वमायाहि पुनः स्वकं च
लक्ष्यं समाराधय दत्तचित्तः ॥ ३ ॥

पूर्वाङ्गमापुञ्जित-धान्यगुच्छः
श्रान्त्वाऽत्र विश्राम्यति धान्यलावः ।
क्षेत्रे निधायोच्च-निरातपे च
स्व-कण्डकां पात्रमथोत्तरीयम् ॥ ४ ॥

यूथान्यवीनां विरुद्धन्ति दूरे
लपन्ति वृन्दानि च लावकानाम् ।
शृणोमि सम्पृक्त-रुतानि तानि
शुचेरिवाव्यक्त-पटु-स्वराणि ॥ ५ ॥

धान्यान्तरालक्ष्य-विलोहितानि
मुष्पाणि नालानि च पाण्डुराणि ।
मूलानि कान्त्या हरितानि चैव
लता-प्रतानैर्ग्रथितानि पश्यन् ॥ ६ ॥

मरुत्-समाधूत्-शिख-द्रुमाली-
प्रवर्षितामोद-भरे च शादे ।
छायासु शथ्यां परिकल्प्य कालं
नयामि यावद्विरस्तमेति ॥ ७ ॥

उक्षाख्य-तीर्थस्य विलोकये तान्
अट्टालकान्पाश्वं-गतां कृतिं च ।
ग्रान्वील-नामा व्यलिखत् कथां याम्
उद्दिदश्य यायावर-पण्डितं तम् ॥ ८ ॥

विद्वान् स दीप्त-प्रतिभा-सनाथो
विद्यालये किन्त्वनवाप्त-वृत्तिः ।
भेजे विरक्तिं निज-यूथ्य-वर्गा-
ज्जगाम यायावर-संघ-मध्ये ॥ ९ ॥

स एकदा ग्राम-पथेषु दृष्टः
सब्रह्मचारि-द्वय-संगतश्च ।
पृष्ठश्च ताभ्यामवदन्नवीन-
स्व-यूथ्य-यायावर-शील-वृत्तम् ॥ १० ॥

विद्यास्ति तन्मध्य-कृत-प्रचारा
यया विजानन्ति परस्य चित्तम् ।
स्व-कौशलेनाथ वशं नयन्ति
विद्या प्रकाशया यदि सोपलब्धा ॥ ११ ॥

विद्या-रहस्यं निहितं सुगुप्त-
मभिज्ञ-वर्गेण तथापि लभ्यम् ।
प्रकाशनायेति ततो निवृत्तो
न चापि दृष्टः पुनरन्यदा सः ॥ १२ ॥

पुरातनाकारमुपादधानो
वस्त्रं शिरःशोभि तथोत्तरीयम् ।
कपोतवणं च विलोकितः सः
छ्यायी भ्रमन् मौनगतः कदाचित् ॥ १३ ॥

इति प्रवादः प्रथितस्तथापि
वसन्तकाले मिलितोऽविपालैः ।
दृष्टेऽथवा पान-गृहेऽपरैकच
स पामरेरासन-संस्थितोऽपि ॥ १४ ॥

वेद्योव यायावर रूपतस्त्वां
पृच्छामि यूनः किमु दृष्टवन्तः ।
क्षेत्रेषु शून्येषु भवत्प्रचारं
शस्येषु रक्षाधिकृता यदा ते ॥ १५ ॥

निदाघ-काले जल-शीत-तोरे
नौका-शयालुः पृथु-शाद-पाश्वें ।
वीक्षे गिरीनातपशोभिनस्तान्
निलोयसे क्वेति च चिन्तयामि ॥ १६ ॥

वय्यलोकयन् ग्रीष्म-विभावरीषु
केचित्सरित्तीर्थंगतं भवन्तम् ।
चन्द्रांशु-संस्पृष्ट-जलं स्पृशन्तं
ध्यानस्थमङ्कस्थित-पुष्पराशिम् ॥ १७ ॥

नृत्यार्थमालक्षि समागतेन
दूरादपि ग्राम-वधू-जनेन ।
श्यामायमाने विचरन् भवान् वा
क्षेत्रेऽथवा मार्गमतः प्रविष्टः ॥ १८ ॥

प्रत्यग्रहीषुर्भवतो युवत्यः
पुष्पाणि नानारुचि-रूपितानि ।
श्वेतानि नीलानि च लोहितानि
सित्कानि सन्ध्या-निभृतं तुषारैः ॥ १९ ॥

पलाल-रुक्षे च निदाघ-काले
भास्वत्सु दात्रेषु रवेस्त्विषा च ।
वेल्लत्सु शादेषु नदीजलेषु
कृष्ण-स्फुरत्पक्षि-निषेवितेषु ॥ २० ॥

स्नानार्थमायात-जनैरलोकि
 निषेदिवांस्तीरमुदग्र-दर्भम् ।
 विचित्र-वेशः कृश-काय आरात
 क्वचिद् भवान् ध्यामल-शून्य-दृष्टिः ॥ २१ ॥

कम्नर-गिरि-श्रेणिषु निर्जने च
 निर्गल-द्वार-गृहस्थ-नार्या ।
 वस्त्राणि सायं प्रतिसन्दधत्या
 विलोकितो वा क्वचिदेव यातः ॥ २२ ॥

द्वारं समाश्रित्य निरीक्षमाणः
 खले यवं धान्य-विमर्दकान् वा ।
 दृष्टोऽथवाद्रि-प्रवणे प्रयाते-
 वलैश्चिरं निर्जर-केलि-लग्नैः ॥ २३ ॥

वासन्तिकं वासरमेव दीर्घं
 पश्यन् क्वचिद् गोचर-चारिणीर्गाः ।
 यावन्नभस्तारकितं ततश्च
 गच्छन्नवश्यायि-तृणेषु मन्दम् ॥ २४ ॥

बैरलेवनान्ते च शरद्दिनेषु
 यापावर-स्थापित-वस्त्र-वासे ।
 क्षुपेक्षु पुष्टेः सितपाटलेषु
 खण्डः क्वचिन्निर्भयकीर्तितो वा ॥ २५ ॥

व्रजन्नभीक्षणं मनसा प्रतीचा
 गतश्रियं मञ्जरिकां दधानः ।
 अन्यस्थभावो भ्रमयन् कराभ्यां
 प्रतीक्षमाणश्च दिवः प्रबोधम् ॥ २६ ॥

दृष्टो न किं त्वं शिशिरे कदाचित्
 जल-प्लुत-क्षेत्र-तलोच्च-मार्गे ।
 प्रावारनद्वा हिम-पात-योधो
 हिंसीं व्रजन् दारव-संक्रमेण ॥ २७ ॥

आरुह्य कम्नर्गिरि-शेखरं च
सितं परावृत्य ततोऽनुपश्यन् ।
हिमस्य पातं सघनायमानं
क्रिस्तीयशालोत्सव-दीप-मालाम् ॥ २८ ॥

स्वप्नो ममायं यदतीतमेतद्
शतद्वयं प्रद्रुत-वत्सराणाम् ।
कथा यतस्ते प्रसृतोक्षतीर्थे
लिलेख यां ग्रेन्विल-नामकोऽसौ ॥ २९ ॥

विचित्र-विद्या-ग्रहणाय जिष्ठी-
गणेन देशानटतस्ततस्ते ।
श्मशानशायित्वमियाय कायश्
छायासु कृष्णारुण-यूतरुणाम् ॥ ३० ॥

प्रयान्ति कालेन नराश्चलेन
दशान्तराणि व्यसनोदयाभ्याम् ।
बीर्यं तथायुः क्षपयन्ति भोगात्
कर्मपर्यन्ति स्वकमात्मने च ॥ ३१ ॥

अनित्यभोगेषु विरक्त-चेताः
ज्ञानैकलक्ष्यो मरणादतीतः ।
अलोकसामान्यतया विभासि
ग्रान्वील-पृष्ठांकित-कीर्ति-मूर्तिः ॥ ३२ ॥

असंशयोऽक्षीणपराक्रमस्त्वं
सन्न्यस्तवान् संसृति-बन्धनानि ।
सहस्रधा मोहबलेन किन्तु
विखण्डितं जीवितमस्मदोयम् ॥ ३३ ॥

दिवः प्रकाशार्थंतया स्थितोऽसौ
वयं तु सन्देहपदादमुक्ताः ।
श्रद्धेन्द्रियं नास्ति न चापि बीर्यं
सखलत्पदाः स्मो विचिकित्समानाः ॥ ३४ ॥

भूयिष्ठ-दुःखो भवतीह कश्चित्
प्राज्ञासनं खिन्नमना निषद्य ।
दुःखानुभावं स्व-वचः-प्रसारै-
व्यंनक्त्युपायांश्च विनोदनार्थम् ॥ ३५ ॥

प्राज्ञोऽपि नो दुःखभरान्न मुक्तः
कथं वयं स्याम ततो विमुक्ताः ।
आशास्महे व्याकुलतृष्णयैव
सौख्यस्य, धैर्यं बहुमन्यमानाः ॥ ३६ ॥

आशास्मदीया न तथा यथा ते
क्षेत्रेषु नाना व्रजतो वनेषु ।
स्वैरं स्वनिष्ठामुदितस्य तूनं
चिर - व्यपेताखिल - संश्रयस्य ॥ ३७ ॥

प्रज्ञा तदासीद्विमला नवा च
यात्रापि लोकस्य सरित्प्रसन्ना ।
युगे त्वदीये, विपरीतमस्मिन्
सर्वं युगे मोहवशेऽस्मदीये ॥ ३८ ॥

अनेक-दिग्भ्रान्त - मनोरथेऽस्मि-
स्त्वरातुरे कम्पनरोगिणीव ।
परापतास्मात्सुविदूरमाशु
विचित्र-रोगाच्च युगान्नवीनात् ॥ ३९ ॥

परेहि कुञ्जेषु वनेषु दूरं
पराणुदास्मान् सुविविक्षेवी ।
आशामजेयां हृदये दधान-
श्छायामधृष्यां च शरण्यभूताम् ॥ ४० ॥

नक्तं नुदय कानन-पत्र-शाखा-
शन्द्र-प्रभा - रोपित - राजताभाः ।
आविर्भवन् गोचर-भूमि-भागे
तुषार - सेकोज्जवल - पुष्प - हस्तः ॥ ४१ ॥

आकर्णयन् कार्मणकुष्ठयेव
 श्रुत्या प्रगीतानि निशा-खगानाम् ।
 विवर्जयास्मत्परितप्त-सङ्गं
 मागं च यस्मिन् वयमाचरामः ॥ ४२ ॥
 अस्माभिरासङ्गमवाप्य चित्तं
 सम्पत्स्यते तेऽपि शमादपेतम् ।
 गतप्रसादश्च ततस्ततस्त्वं
 सत्त्वक्षयाद् भीरुमनोरथश्च ॥ ४३ ॥
 अथापगच्छेच्चिर-यौवनं ते
 भवेजजरा-मृत्यु-भयं च भूयः ।
 उदास्त्व नः स्वागतवाक्स्मितेषु
 व्यपेहि दृष्टान्तमिह स्मरामि ॥ ४४ ॥
 धीरो यथा सैन्धव-सार्थवाह-
 स्तूर्यात् प्रभाते यवनोषितेषु ।
 नौशीर्षमाविर्भवदीक्षमाणो
 द्वीपेषु तीरान्त-लतालकान्तम् ॥ ४५ ॥
 द्राक्षासबोदुम्बर-मत्स्य-भारैः
 पोतं समृद्धं यवनेश्वराणाम् ।
 विचित्य कीर्तिवितता यदीया
 कल्लोलमालाम् महासमुद्रे ॥ ४६ ॥
 अरित्रमादाय पटं प्रसार्य
 नक्तन्दिवं याति ततोऽपसृत्य ।
 भूमध्य-नीलाम्बुधितोऽनुवातं
 महार्णवं भीमरवं प्रतीच्याम् ॥ ४७ ॥
 केनायमानं च तटं समेत्य
 कादम्बनी-मण्डत-शैलपादे ।
 पण्यार्थमागामिगणैरुपेये
 निवेष्टयेतापि च भाण्डजातम् ॥ ४८ ॥

×   ×   ×

हेलेन

(एड्गर-एलेन-पोश्याम्नः कविवरस्य)*

रूपं त्वदीयं मनसा विचिन्त्य
 स्मरामि वातेरित-धीर-पोतम् ।
 द्वीपान्तर-प्रोणित-पान्थवाहं
 सुगन्धि-पाथोधि-तले तरन्तम् ॥ १ ॥

हताशा-विकुब्ध-महाभिधमध्ये
 चिरं मुखश्रीस्तव विभ्रमन्ती ।
 दिव्येव गीतिः प्रथयत्यजसं
 पुरातनीं कीर्तिमथो विभूतिम् ॥ २ ॥

पश्यामि तत्र प्रतिमा-सरूपां
 वातायन-प्रान्तमधिष्ठितां त्वाम् ।
 प्रभोज्जवलां पाणि-मणि-प्रदीपां
 विद्यां स्वधाम्नः समुपागतां ताम् ॥ ३ ॥

X   X   X

इनिसफ्री

(डब्लू० बी० येट्सस्य महाकवे:)**

हृदगतमभियास्यन्नन्तरीपं प्रतिष्ठे
 सपदि रचयितव्या तत्र काचिल्कुटी मे ।
 नव नव कुसुमास्यान्पोषयिष्यामि माषान्
 मधुकर-मुखरायां वन्य-भूभावनन्यः ॥ १ ॥

* अयं कविवरः कौतुककथालेखकत्वेन प्रसिद्धो यानि विरलानि काव्यानि निबबन्ध,
 तेषु लक्ष्यतेऽद्भुतो रचनापरिष्कारो भावसौकुमार्यं च ।

** आयर-देशाभिजनोऽयं महाकविराघुनिकेषु परां प्रसिद्धं गतः । नानाप्रकारेष्वस्य
 काव्येषु भावनिबिडता, सङ्केतवाहुल्यं, तात्त्विकत्वं च लक्ष्यन्ते । प्रसन्नगम्भीरा
 विलक्षणा चास्य रीतिः ।

शम-लवमुपलभ्ये तत्र निष्यन्दतेऽसा-
वुषसि रुचि-वृतायां ज्ञिलिकानां प्रगीते ।
द्युति-मसृण-निशीथं भाति मध्यन्दिनं च
परभृत-समुदायात्पक्षिणी यत्र सन्ध्या ॥ २ ॥

सपदि जिगमिषा मे तत्र, नक्तन्दिवं च
हृद-तटमुपवेल्लद्वारि-रावं शृणोमि ।
क्वचिदपि पथि यातः कुट्टिमे वा विवर्णे
निभृतमिव हृदि स्वे तद्रुतं भावयामि ॥ ३ ॥

×   ×   ×

विस्तरम्-सन्ध्या

(तस्यैव)

विभिन्न-दिग्भ्यः प्रभवन्ति भावाः
प्रवृत्तयश्चैव समानरूपाः ।
सत्त्वादयो यत्र गुणा लसन्ति
सितारुणश्यामलकान्तिभाजः ॥ १ ॥

प्रसादमाविष्कुष्टे निगूढं
प्रभात - वेला - विमलादिगैन्द्रो ।
विषाद-हेतुर्भवति प्रतीचो
तुषार-वाष्णेन विवर्णितास्या ॥ २ ॥

उद्दाम-रक्तोत्पलिनी च याम्या
प्रवर्षति प्रीढ-रति-प्रमोदान् ।
भयं च निद्रां च तमोभिभूतां
दिगुत्तरा घोरतरा तनोति ॥ ३ ॥

धिक् ताः प्रवृत्तीर्गुणभाव-भिन्नाः
सर्वा अनाश्वासतया हतास्ताः ।
शृणोमि मायामय-काल-वाहान्
ध्वनत्खुरानुद्धत - केसरांश्च ॥ ४ ॥

उपेक्ष्य संसार-भयं निमेषं
 विलोकयेम त्वयि रक्त-चित्तम् ।
 परस्पराश्लेषमुपेत्य यावत्
 समान-दोले हृदये भवेताम् ॥ ५ ॥

विस्रम्भ-सन्ध्या सधनायमाना
 निमज्जयेत् प्रीति-वियोग-वेलाम् ।
 विमुक्त-केशी दर-मीलिताक्षी
 प्रियोन्मुखी विस्मर काल-वाहाच् ॥ ६ ॥

×   ×   ×

युद्ध-काले विचारः

(तस्यैव)

यावशाढी स्फुरति सहसा जीर्णपाषाण-संस्थ-
 स्तद्वैवर्ण्यं मनसि कल्यन्नेकदा युद्ध-काले ।
 वाताभुग्न-द्रुम-तल-गतो वुद्धवांस्तावदेव
 भ्रान्तिर्नाना मनुज-गणना, जीवभूतं सदेकम् ॥

×   ×   ×

स्नेहः पापाशङ्की

(तस्यैव)

पण्याजीवगणं निजार्थं-निरतं मेघाननीकोद्यतान्
 कुञ्जच्छाय-निलीन-मूषक-रुचो वारस्तुषारानिलान् ।
 दृष्ट्वा भीतिमुपेति मे प्रियजनक्षेमाभिलाषान्मनः
 पापाशङ्कितया हृदि प्रणयिनो गूढा ह्यशब्दा कृपा ॥

×   ×   ×

तव वार्धकम्

(तस्यैव)

यदा काले याते गत-तरुणिमा स्थास्यसि ननु
जरा-स्पृष्टेः केवौरुपहसनि तन्द्रालु-नयना ।
तदा वाच्या मन्दं कविकृतिरियं द्रक्षयभि ततो
यथा स्वप्ने साक्षादसितमृदु-कान्ति निज-दृशोः ॥ १ ॥

अनेकेभ्यो रूपं तव रुचिरमाभाद् हास-ललितं
मृषा वा सत्यं वा त्वयि निदधति प्रीतिमितरे ।
परन्त्वेकस्यैव प्रणय-विषयो दुःखकरुण-
स्तवात्मा संसारी भव-गहन-मार्गस्थ-चरणः ॥ २ ॥

अधोदूषिध्ययेरनिमिषमुपाङ्गार-निकरे
विषादेन ब्रूयाः स्वगतमिव हा हन्त विरहः ।
स्वयं यातो दूराद्रतिपतिरसी दिव्य-वसति-
विहारी शृङ्गाणमुडु-निवह-गोपायित-तनुः ॥ ३ ॥

×   ×   ×

मृत्युः

(तस्यैव)

नाशां नैव भयं विदन्ति पशवः
कालेऽन्तिमे तामसाः,
जीवन्तोऽपि मृता भयेन पुरुषा
आशैक-सञ्जीवनाः ।

तुच्छं प्राण-विसर्जनं प्रमिमते
धीरास्तु सत्त्वाधिकाः,
मृत्योर्नास्ति मनो-विकल्प-रचिताद्
बिम्बाद्दि तत्त्वान्तरम् ॥

×   ×   ×

वैजयन्तं प्रति वातपटोत्तोलनम्

(तस्यैव)

न वृद्ध-जन-सेव्योऽयं देशो युव-जनोत्सवः ।
 जराजीर्णंयुगोपेक्षी सौन्दर्योल्लास-तत्परः ॥ १ ॥

सागरः शाभते यत्र रोहितादिज्ञषाकुलः ।
 वसुधामिषभक्ष्याढ्या खग-कूजित-पादपा ॥ २ ॥

जना विषयिणो यत्र संगीतादिव विस्मृताः ।
 अजर-प्रज्ञया व्यक्तं सत्सीधं क सनातनम् ॥ ३ ॥

स्थविरः पुरुषो त्वनं न तुच्छाद् व्यतिरिच्यते ।
 यथावलम्बितो दण्डाद् जीर्णवस्त्रस्य कञ्चुकः ॥ ४ ॥

अतुच्छः सोऽथवा यावद् हृदयेनापराजितः ।
 खण्डितं खण्डितं नन्दन्ननित्यतनुवाससः ॥ ५ ॥

उच्चादुच्छतरं गायन् पाणिभ्यां दत्ततालकः ।
 न गानं महिमानं तु स्वात्मनः परिशीलयन् ॥ ६ ॥

अथ सिद्धालयं नित्यं यक्षाणामिव वासतः ।
 वैजयन्तं पुरं यामि पवित्रं वसतेरितः ॥ ७ ॥

मुनयो विभ्राजमाना दिव्ये पूते विभावसौ ।
 भित्ताविव महारत्न-खचित-स्वर्ण-रूपिताः ॥ ८ ॥

आगच्छत भगवान् वह्नेरावर्तवर्तिनः ।
 आचार्या आत्मनो यूयमान्तरा इव गायनाः ॥ ९ ॥

विमलीक्रियतां चित्तं वासना-व्याधि-दूषितम् ।
 मुमूर्षु-पशु-देहेऽस्मिन् बद्धमज्जं तथात्मनि ॥ १० ॥

शाश्वतं निजलोके मां गृह्णीत च बुधोत्तमाः ।
 प्रकृतेर्यद् विमुच्येय जरामरणबन्धनात् ॥ ११ ॥

विमुक्तो न ग्रहीष्यामि शरीरं पार्थिवं पुनः ।
 धारयिष्यामि सौवर्णं सुमूष्टं शिल्पिभिः कृतम् ॥ १२ ॥

सप्राप्तं यथानवं यवन-द्वोपवासिभिः ।
 निद्रालुरपि बुध्येत यत्प्रभा-चकितः क्षणात् ॥ १३ ॥
 रूपं वा धारयिष्यामि हेमशाखावलम्बितम् ।
 नयनोत्सव-सामग्रीं वैजयन्तनिवासिनाम् ॥ १४ ॥
 अपूर्वं निस्सरेदगानं यतो नित्यानुरञ्जकम् ।
 भूत-भव्य-भवद्-भावि-कथा-वाचि सतत्त्वकम् ॥ १५ ॥

×   ×   ×

सैनिकः

(रूपटंक्वाक्षविवरस्य)*

देहोऽयं पार्थिवो मे निपतति समरे
 यत्र कुत्रापि देशे
 कुर्यात्तत्क्षेत्र-लेशं प्रणिहित-रजसा
 तूनमांगलीयमेव ।
 यस्याः प्राप्ता महिम्ना जनिरथ रुचिराः
 प्राण-सौभाग्य-भोगाः
 इलाघ्या सा मातृ-भूमिः सुभग-वन-जला
 चित्र-वातातपा च ॥ १ ॥

सौख्यं यत्तत्र लब्धं श्रुति-दृशि-मधुरं
 जाग्रता स्वप्नजा वा
 हास्यं सौहार्द-जन्यं शम-भर-हृदयं
 मार्दवं यच्च दृष्टम् ।

तस्यैवोष्ठवं मनो मे विगत-मलतया
 नित्य-चित्-स्पन्द-शीलं
 तूनं संस्कार-राशोर्वितरणनिरतं
 क्षापि देशेऽनृणं स्यात् ॥ २ ॥

×   ×   ×

* अयं कविः प्रथमविष्मयुद्धे हतो देशभक्तिसमादृं चेदं काव्यम् ।

गीतम्

(तस्यैव)

यथा समीरो हृदयं तथा मे
 कचित् पथिप्रान्तगतः समीरः ।
 क्रामत्पदो याति पुनः स्थितो वा
 तत्रैव किञ्चिद् भ्रमयन्नथापि ॥

भ्रमत्यदृश्यः पुरतो नतश्च
 श्रुतिं विधायेति च पृष्ठतोऽपि ।
 विडम्बयन्नेति गभीर-मुद्रा-
 मनन्त-लीला-ललितेषु लोलः ॥

यथा समीरो हृदयं तथा मे-
 प्यनुद्रुतं ते चरणानुसारि ।
 मनोरथानां चिर-संचितानां
 रजः-समुदधात-परैकवृत्ति ॥

विवर्तयत्तत्प्रपदं विभाति
 नृत्यान्तरे त्वामनुवर्तमानम् ।
 न याति ते लोचन-गोचरत्वं
 प्रतिष्ठसे दूरमुपेक्षयेव ॥

अनुक्रमणी

<i>Si. No.</i>	<i>Name of Poet</i>	<i>Poems</i>		<i>Page</i>
1.	Shakespeare W.	Sonnet-1	रूपोद्यानम् (छाया)	3
2.	"	" "	-1	" "
3.	"	" "	-7	अवस्थान्तरम्
4.	"	" "	-18	प्रियं प्रति
5.	"	" "	-29	उपसान्त्वनम्
6.	"	" "	-30	स्मरणम्
7.	"	" "	-32	मृत्योरनन्तरम्
8.	"	" "	-57	वियोगः
9.	"	" "	-60	परिवर्तनानि
10.	"	" "	-64	कामः कालश्च
11.	"	" "	-65	कालः कामश्च
12.	"	" "	-71	मृत्युर्विजयते
13.	"	" "	-73	अगत्वरो भावः
14.	"	" "	-94	विरक्तिः
15.	"	" "	-97	वियोगः
16.	"	" "	-104	शङ्खुच्छाया
17.	"	" "	-105	बिम्बोपासना
18.	"	" "	-106	भाव्यादेशः
19.	"	" "	-109	अपरिवर्त्यः
20.	"	" "	-116	सत्या प्रीतिः
21.	"	" "	-148	मनोजन्मान्धता
22.	"	" "	-154	मदनः
23.	"	Madrigal	मनोजन्मा	15
24.	"	Fidele	मृतं प्रति	16
II 25.	Milton, J.	On his blindness-		
			स्वान्धत्वं प्रति	16-17

26.	„ „	L. Allegro	प्रहर्षदेवताह्वानम्	17-20
III 27.	Donne, J.	The Good Morrow	स्वःसुखाशंसा	21
IV 28.	Blake, W.	Tiger, Tiger Burning Bright- व्याघः		22
V 29.	Words- Worth, W.	My heart leaps up- इन्द्रधनुः		23
30.	„ „	The Daffodils	पुष्पाणि	23-24
31.	„ „	She was a Phantom of Delight- आह्लादप्रतिमा		24
32.	„ „	It is a Beauteous Evening- सन्ध्या		24-25
33.	„ „	The World is too much with us- व्यवहारासक्तिः		25
34.	„ „	Composed upon Westminster- BRIDGE	प्राभातिकी सुषमा	25
35.	„ „	The Solitary Reaper- एकाकिनी धान्यलावी		26
36.	„ „	Tintern Abbey	अनुस्मृतिः	27-29
VI 37.	Keats, J.	Ode to A Nightingale- नक्तंगलगीतम्		29-31
38.	„ „	Ode on A Grecian Ura- यवनशिल्पकृता निधानी		31-32
39.	„ „	Ode to Autumn	शरदगीतम्	33
VII 40.	Shelley, P. B.	To Night	निशा	34
41.	„ „	To	कस्यैचित्	35
42.	„ „	Ode to the West Wind-	पश्चिमवातः	35-37
43.	„ „	Adonais	रतिप्रियः	37-40
VIII 44.	Tennyson A.	Break, Break, Break निपत निपत		40-41
45.	„ „	Tears, Idle Tears- ते हि नो दिवसा गताः		41

IX	46.	Arnold M	Dover Beach	डोवर-वेला	42
	47.	„ „	Scholar Gipsy	परिव्राजकविद्वान्	43-49
X	48.	Poe E. A.	Helen	हेलेन	50
XI	49.	Yeats, W.B.	The Lake Isle of Innisfree	इनिसफ्री	50-51
	50.	„ „	He Bids His Beloved Be At Peace	विश्वम्भसन्ध्या	51-52
	51.	„ „	A Meditation in time of War	युद्धकाले विचारः	52
	52.	„ „	The Pity of Love-	स्नेहः पापाशंकी	52
	53.	„ „	When You are Old	तव वार्धकम्	53
	54.	„ „	Death	मृत्युः	53
	55.	„ „	Sailing To Byzantium	वैजयन्तं प्रति	54-55
XII	56.	Rupert Brooke	The Soldier	सैनिकः	55
	57.	„ „	Song	गीतम्	56

167 - 168

169 - 170

171 - 172

173 - 174

175 - 176

177 - 178

179 - 180

181 - 182

183 - 184

185 - 186

187 - 188

189 - 190

191 - 192

193 - 194

195 - 196

197 - 198

199 - 200

201 - 202

203 - 204

205 - 206

207 - 208

209 - 210

211 - 212

213 - 214

215 - 216

217 - 218

219 - 220

221 - 222

223 - 224

225 - 226

227 - 228

229 - 230

